

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ:811.111-3+811.21/22(575.3)

ТБК: 81(2Т)

М - 94

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОҶОНОВА

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОЖА-ИСТИЛОҶОТИ
ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ
(дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 –
Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертатсия дар кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ, таърихи забон ва типология ва забони адабии муосири тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон анҷом ёфтааст.

Роҳбари илмӣ

Тӯраҳасанов Қодирқул Шодиқулович – доктори илми филология, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич – доктори илми филология, профессори кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҷӯраев Хайём Акрамович – номзади илми филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони англисӣ ҳамчун ихтисоси дуҷуми ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Ҳимояи диссертатсия «12» 09 2024, соати 15:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионӣ 6D КОА – 021-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суроға: ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, бинои таълимии № 10, ошёрнаи 1, толори Ш. Хусейнзода) баргузор мегардад.

Ба мухтавои диссертатсия ва автореферати он тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ 2024 фиростода шуд.

Котиби илмии шурои диссертатсионӣ,
д.и.ф., профессор

Мирзоева М.М.

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҲО

А–арабӣ

Анг–англисӣ

Л–лотинӣ

Олм–олмонӣ

Р–русӣ

Тур–туркӣ

Фар–фаронсавӣ

Ю–юнонӣ

БҚ – Бурҳони қотеъ

В–Вожаномак

ЛРТ–Луғати русӣ–тоҷикӣ

ЛФ–Луғати фурс

ЛҲРТ–Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ

ҒЛ–Гиёс-ул-луғот

ФҲФРРФ–Фарҳанги ҳарбии форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ

ФЭЗ – Фарҳанги энциклопедии забоншиносӣ

АЗИ – Асосҳои забоншиносии эронӣ

ФФА – Фарҳанги форсии Амид

ФАТ–Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ

ФБС – Фарҳанги бузурги суҳан

ФБАРРА–Фарҳанги бузурги англисӣ-русӣ ва русӣ-англисӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФМШ–Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФМАР – Фарҳанги мукаммали англисӣ – русӣ

ФРФ–Фарҳанги русӣ-форсӣ

ФФР – Фарҳанги форсӣ – русӣ

ФРЗФ – Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ

ФТЗР – Фарҳанги тафсирии забони русӣ

ФРЗР – Фарҳанги решашиносии забони русӣ

ФР–Фарҳанги Рашидӣ

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Истилоҳоти ҳар як соҳа таърихи дуру дарозе дошта, дар раванди ташаккул ва тақомули хеш ба таҳаввулоти мухталифе рӯ ба рӯ гардидааст. Ин ҷанба аз равобити фарҳангиву иқтисодӣ ва сиёсиву ҳарбӣ доштани мардуми форсу тоҷик бо дигар халқҳо, аз ҷумла англисҳо, олмониҳо, фаронсавиҳо ва дигар кишварҳои ғарб сарчашма мегирад, ки он ба бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон бетаъсир намондааст.

Омили дигари ҷой доштани вожаҳову истилоҳоти илмии бегона дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ боздид намудани намояндагони маъруфи фарҳангу адаби мо ба мисоли Абуабдулло Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Синову Носири Хусрав, Абдурахмони Ҷомиву Мушфиқӣ ва Аҳмади Дониш ба кишварҳои ҳамсоjavу ҳамзабон ва бегона буд, ки дар натиҷаи он як зумра истилоҳоти илмии соҳаҳои мухталифи ҷомеа ба забони модарии мо дохил гардида, дар баробари истилоҳоти аслии забон ба мутахассисони соҳаҳои гуногун хизмат менамоянд.

Дар замони муосир диққати аҳли илму адаб ва олимону донишмандони забоншиносро, аз ҳама бештар, масоили мухталиф ва муҳимми низоми истилоҳотӣ дар забонҳои гуногунсохтор ҷалб намудааст. Дар натиҷа таҳлилу баррасии равандҳои ташаккули истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забонҳое, ки аз лиҳози сохторӣ мухталиф мебошанд, дақиқу равшан намудани умумият ва тафовути байниҳамдигарии онҳо дар замони Истиқлол аҳаммияти хосса пайдо менамояд. Бо дарназардошти аҳаммияти масъалаи мазкур дар рисола таҳқиқи илмии низоми истилоҳотии ҳарбӣ таҳлилу арзёбӣ карда мешавад.

Таҳқиқу баррасии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа метавонад, ба масоили норавшани корбурди истилоҳот то андозае кумак расонад, зеро бархӯрди тамаддунҳо, раванди ҷаҳонишавӣ ва рӯ овардани аҳли илму адаби фарҳанги миллӣ ба эҷоди истилоҳоти соҳавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи истилоҳ яке аз мавзӯҳои муҳимми рӯзмарра маҳсуб меёбад.

Омӯзиши вижагиҳои тафсири маъноӣ истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ кор карда баромадани шарҳу тавзеҳ ва тавсияҳои амалиеро дар назар дорад, ки барои ба як низоми муайян даровардани истилоҳоти мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамояд. Истилоҳоти ҳарбӣ низ як бахши мустақили таърихиву фарҳангии ҳар як халқу миллат ба ҳисоб рафта, баёнгари марҳилаҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забон ба шумор меравад.

Истилоҳоти ҳарбӣ дар баробари истилоҳоти соҳаҳои дигар як ҷузъи таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Бо ибораи дигар, гуфтан ҷоиз аст, ки яке аз роҳу воситаҳои ғанӣ гардидани захираи луғавии забон, пеш аз

ҳама, истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ маҳсуб доништа мешавад. Аз қонуну қавоиди умумии инкишофи забон дақиқу равшан мегардад, ки дар баробари рушди ҷанбаҳои мухталифи инсон ва ҷомеа, мисли: илму техника, санъату саноат, фарҳангу адаб ва ғайра ба захираи луғавии забон ворид шудани истилоҳоти нав, дар мавзуи таҳқиқи мо истилоҳоти ҳарбӣ, низ ногузир аст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки истилоҳсозӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳ яке аз роҳҳои қавитар сохтани қоидаҳои вожаҷозиву ибораорӣ ба шумор меравад.

Мавзуи таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ то ҳанӯз мавриди таҳлилу баррасии алоҳидаи монографӣ қарор нагирифтааст. Қобили таъкид аст, ки дар забоншиносии тоҷик доир ба ҷанбаҳои мухталифи низоми истилоҳоти соҳаҳои гуногун қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ба анҷом расида бошанд ҳам, роҷеъ ба вижаҳои шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ таҳқиқоти назаррасе анҷом дода нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши ин мавзӯе яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ ва истилоҳшиносии муосир ба шумор меравад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Масъалаи таҳқиқ ва омӯзиши илмии истилоҳот яке аз мавзӯҳои бунёдиест, ки аз нимаи асри XX оғоз гардида, дар мадди назари забоншиносону истилоҳшиносони тоҷику рус, англис ва соири миллатҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, ба мавзуи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шумораи зиёди таҳқиқоти олимону донишмандон ва забоншиносони ватаниву хориҷӣ бахшида шудаанд: М. Шукуров [2004], С. Сулаймонов [1999], Д. Саймуддинов [2001; 2003], М. Н. Қосимова [2003, 2007], С. Назарзода [2004]¹, М.Х. Султон [1999, 2008]², А. Мамадназаров [2015]³, М. Иматшоева, А. Мамадназаров, М. Муродов [2015], С. Ҷоматов [2006, 2015], Т. К. Ҷӯраев [2010], Ш. Каримов [2014], Д. С. Лотте [1961, 1971, 1982], А. А. Реформатский [1959, 1961, 1967], В. П. Даниленко [1971, 1977], Т. Л. Канделаки [1977], Б. Н. Головин [1987], В. М. Лейчик [1989, 2009], А. А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1931, 1979], Ҷ. Сейгер [1980, 1990], Г. Рондо [1980], С. В. Гринев [1966, 1993, 2008], Я. И. Калонтаров [1971], Н. Шарофов [1960], Ш. Ҳайтова [2013], Қ. Ш. Тӯраҳасанов [2000, 2022].

¹. Назарзода С. Н. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX.–Душанбе: Дониш. 2004.

². Султон М. Ҳ. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсии тоҷикӣ.– Душанбе, 2008.

³. Мамадназаров М. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tojik Diktionary. Нашри тақмилшудаи сеюм / А. Мамадназаров: Мухаррир ва мураттиб д.и.ф., проф. А. Мамадназаров; –Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.

Дар забоншиносии тоҷик як зумра таҳқиқоте ба анҷом расидаанд, ки ба пажӯҳиши истилоҳоти соҳаҳои мухталиф бахшида шудаанд. Масъалаҳои амалӣ ва назарии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар мақола ва рисолаҳои таълифнамудаи забоншиносони тоҷик: М. Қосимова [1983], Д. Саймиддинов [2003], С. Сулаймонов [1997], Н. Шаропов [1978], Д. Хоҷаев [1998, 2004, 2006], С. Назарзода [1991, 2004, 2015], М. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2013, 2020], С. Ҷоматов [2006, 2015] таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар таҳқиқоти забоншинос М. Н. Қосимова [2006, 2008] таҳлилу баррасии истилоҳ ва шарҳу баёни кӯтоҳи истилоҳоти қадимаи тоҷикии асрҳои миёна таъкид шудааст.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймуддинов [2001;2003] дар осори илмии хеш доир ба вижагиҳои истифодаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун изҳори назар кардааст.

Донишманди тоҷик Д. Хоҷаев [1998, 2004, 2013]¹ дар баъзе осори илмии хеш, ки ба таҳқиқи забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна бахшида шудаанд, доир ба низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудааст.

Муҳаққиқи дигари тоҷик М. Султон [1998, 2008, 2014, 2017] дар таҳқиқоти илмии хеш, ки ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмии асрҳои IX-XI бахшида шудааст, доир ба ҷойгоҳи истилоҳот ва шарҳу баёни истилоҳоти бахшҳои гуногуни илм ибрози андеша менамояд.

Ба ғайр аз ин, муаллиф дар рисолаҳои хеш раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмиро дар заминаи қадимтарин осори илмии форсии тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши ҳамачониба қарор дода, таҳқиқи истилоҳоти нахустосорро барои таҳлилу вижагиҳои забони илм ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ, таъйини усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандиҳои забони форсии тоҷикиро дар баёни матолиби мухталифи илмӣ зарур ва саривақтӣ мешуморад.

Инчунин, роҷеъ ба низоми истилоҳот дар забоншиносии тоҷик олимону донишмандони соҳа С. Сулаймонов [1997, 1999, 2022]², А. Байзоев [1992], Қ. Тӯрахасанов [2000, 2022]³, Ш. Ҳайтова [2013], А. Юсупов [2004] ва дигарон таҳқиқоти пурсамареро анҷом додаанд.

¹. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои XII-XVI / Д. Хоҷаев. –Душанбе, 2013. - 344.

².Сулаймонов С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале “Донишнома” Ибн Сины). –Душанбе, 1997.

³.Турахасанов К. Ш. Формирование таджикской медицинской терминологии (на материале первоисточников медицинского наследия IX-XI вв.) –Душанбе, 2022. -396 с.

Доир ба таҳқиқи низоми истилоҳот дар забони англисӣ таълифоти пурарзиши англисшиносони рус: К.Я. Явербух [2006], О.С. Ахманова [2005], забоншиносони англис: М.Т. Кабре [1992, 2003], Ч. Сейгер [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбер [1984] ва дигаронро метавон ёдовар шуд.

Доир ба масоили истилоҳ ва шарҳу баёни он дар миёни забоншиносон фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад.

Ч. Сейгер дар таълифоти хеш дар баробари истилоҳоти соҳавӣ мавқеи забонҳои махсусро таъкид намуда, хотиррасон менамояд, ки забонҳои мақоми байналмилалидошта дар ташаккули дигар забонҳо нақши муҳим доранд, зеро онҳо барои ба миён омадани истилоҳоти соҳаҳои мухталиф мусоидат менамоянд. Роҷеъ ба масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мавқеи худро устувор нигоҳ дошта, дар баробари олимону донишмандони дигарчунин ибрози андеша менамояд: “Ба фикру андешаи баъзе муҳаққиқон, аз миёни ҳамаи воҳидҳои луғавии забони миллӣ танҳо истилоҳот хусусияти тафсиркунандагӣ доранд” [Сейгер, 1990, с. 36-42].

Масалан, Л. В. Морозова менависад, ки аломати муҳимми истилоҳ-тафсири илмие мебошад, ки дар мафҳум ва мазмуни он ғунҷонида шудааст [Морозова, 1970, с. 5-10].

Аммо аксари муҳаққиқон ин андешаро рад намуда, чунин нуктаи назарро собит менамоянд, ки на танҳо истилоҳоти илмӣ, балки ҳар як вожаву ибораи маъмулии забон низ метавонад тафсир дошта бошад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки дар баъзе соҳаҳои махсуси илму истеҳсолот бисёр мафҳумҳои вучуд доранд, ки бо роҳу воситаҳои мухталифи забонӣ бе тафсир ифода карда мешаванд.

О. Вюстер дар асараш “Меъёрикунонии байналмилалии забон дар техника, бавижа дар электротехника” (*international Sprachnormung in der Technik besonders in der Elektrotechnik - 1931*) дар бораи истилоҳ ибрози андеша карда, таъкид менамояд, ки ҳангоми интиҳоби истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои миллӣ бояд аз ҳама бештар ба истилоҳоти латиниву юнонӣ афзалият дода шавад [Ахметова, 2014, с.18-24]. Баъдан, муаллифи мазкур дар асари худ “Муқаддима ба назарияи умумии истилоҳшиносӣ ва лексикографияи истилоҳӣ”(introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography) равияи махсуси худро дар ин масъала ба миён овард [Вюстер, 1974, с. 11-18]. Олимону донишмандони рус низ доир ба истилоҳоти мухталифи соҳавӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

Олимони рус А. А. Реформатский [1961]¹, Д. С. Лотте [1961]², Л. В. Виноградов, В. П. Даниленко [2011]³, Э.Т. Белан [2009] роҷеъ ба масоили мансубияти истилоҳ, табдили калимаи маъмулӣ ба истилоҳи соҳавӣ, низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот, бартарии истилоҳоти байналмилалӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳот ва мавқеи онҳо дар ташаккули забони илм ибрози андеша намудаанд.

Таҳқиқоти пурарзиши М. Н. Қосимова “Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷикӣ “[2007] ва забоншинос М. Ҳ. Султон “Истилоҳоти илмии “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [1999] ба масъалаҳои муҳимми истилоҳоти қадима дар осори забоншиносии садаҳои X-XI, масоили истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринии форсии тоҷикии асари Абурайҳони Берунӣ “Китоб-ут-тафҳим” бахшида шудааст.

Қобили тазаккур аст, ки оид ба назарияи истилоҳоти ҳарбӣ ва шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ асари мукаммали таҳқиқотие дар забоншиносии тоҷику англис вучуд надорад. Дар баробари ҳамаи ин, қайд намудан лозим аст, ки луғатномаву фарҳангномаҳои дар забонҳои муқоисашаванда ва дигар забонҳо ба қадри кофӣ мавҷуданд, ки дар онҳо истилоҳоти байналмилалӣ ҳарбӣ ҷамъоварӣ шуда, шарҳу баён ёфтаанд. Аз ҷумла, А. Мамадназаров, М. Иमतшоев, М. Муродов дар “Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика” (2015), А. Мамадназаров “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ” (2015), А.С. Катсев [2013], Е.И. Курянов [1993], Д. Ҳ. Чонстон “Англо-русский словарь по средствам массовой информации [2003], Ҷ. Орлебар “Encyclopedia of international media and Communications” the Practical media Dictionary” [2003], Р. В. Ҳадсон [1987], А. А. Князев [2002] истилоҳоти мухталифро шарҳ додаанд.

Дар баъзе мавридҳо барои таквият додани маънои истилоҳии ин ё он мафҳуми ҳарбӣ аз луғатномаву фарҳангномаҳои зерин низ истифода намудем: “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ”-и Г. Г. Алиев, “Вожаномак”-и Абдулхусайни Нӯшин, “Фарҳанги форсии Амид”, “Луғати фурс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ, “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин бинни Ҷалолиддини Ромпурӣ, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Бурҳони қотеъ”-и Муҳаммад Хусайн бинни Халафи Табрзӣ ва ғ.

¹.Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии, Москва, 1961. – С. 41-62.

².Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. –М.; Изд-во АН СССР, 1961.

³.Даниленко В. П. Терминология современного языка науки. // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. –Владивосток, 1987. – С. 58-64.

Дар баробари як қатор таҳқиқоти баанҷомрасида то имрӯз дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва дигар забонҳо оид ба таҳлили муқоисавии шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ рисолаи илмие рӯйи кор наомадааст. Аз ин нуқтаи назар, мавриди таҳқиқ қарор додани мавзуи мазкур саривақтӣ буда, аҳаммияти муҳимми назарию амалӣ дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот бо барномаҳои таълимӣ ва масоили омӯзиши истилоҳшиносӣ истилоҳсозии ҳарбӣ иртиботи бевосита дошта, ба нуктаҳои асосии барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2019 №438 “Дар бораи Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои тоҷикиву англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030” мувофиқат мекунад.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ бо роҳи таҳлили муқоисавӣ мавриди омӯзиш қарор додани шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои муосири тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои амалӣ намудани мақсади таҳқиқ ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудаанд:

- таҳқиқи заминаҳои назарии омӯзиши муқоисавии шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- дақиқу равшан намудани мафҳуми “истилоҳ”, “истилоҳшиносӣ” ва “низоми истилоҳот” дар забоншиносӣ;

- муайян намудани таърихи пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- аниқу дақиқ намудани вижагиҳои сохтории истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; а) роҳу воситаҳои истилоҳсозии ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; б) усулҳои асосии ибора-истилоҳсозии ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- вижагиҳои маъноии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таснифи маъноии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;

- таъйин намудани раванди истилоҳоти иқтибосӣ ва тарҷумаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳлил ва таҳқиқи луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ;

– возеху равшан нишон додани нақши истилоҳоти байналмилалии ҷарбӣ дар ташаккули таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

– шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ;

– муайян намудани вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқ истилоҳоти ҷарбии забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ буда, бо роҳу воситаҳои санҷишу муқоиса дақиқу равшан намудани хусусиятҳои маъноӣ ва корбурди истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мебошад.

Пердмети таҳқиқ, пеш аз ҳама, воҳидҳои истилоҳии соҳаи ҷарбӣ ба шумор меравад, ки меъёри интихоби сартосарии истилоҳоти мазкур дар асоси сарчашмаҳои дақиқ анҷом дода шудааст, ки аз қабилҳои луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ ва дигар луғатномаҳои тафсирии истилоҳоти ҷарбӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Ҳангоми таҳқиқ зиёда аз 1600 адад воҳидҳои луғавии истилоҳии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ ва зиёда аз 1400 истилоҳи ҷарбӣ дар забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои бунёдию назариявии забоншиносӣ ташкил медиҳад, ки ба ин осори забоншиносони рус: В.В. Виноградов, В.С. Расторгуева, А.А. Реформатский, С.Д. Лотте, В.П. Даниленко, тоҷик: Д. Саймиддинов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. П. Ҷамшедов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, Х. Шанбезода Мамадназаров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидзода ва дигар муҳаққиқоне, ки ба масъалаҳои муқоисавӣ-типологии омӯзиши ин забонҳо дахл намудаанд, ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Асосҳои методологии таҳқиқро осори илмии забоншиносони ватанӣ хориҷӣ ташкил менамоянд: М. Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, С. Назарзода, Д. Хоҷаев, С. Сулаймонов, А. Мирзоев, Р. Ғаффоров, Б. Ниёзмамадов, М. Исматуллоев, М. Ҳ. Султон, А. Мамадназаров, А. Байзоев, Ҳ. Саидзода, С. Ҷоматов, А. Юсупов, Ш. Ҳайтова, Л. П. Крисин, О. Д. Мешков, В. С. Расторгуева, А. И. Смирнитский, И. П. Иванова, З. А. Харитончик, Н. В. Фомина, Қ. Тоҳирова, Қ. Ш. Тӯраҳасанов ва дигарон.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба унвони сарчашмаҳои таҳқиқ фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангу луғатномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ, луғатҳои тафсирии истилоҳоти ҷарбӣ истифода гардидаанд. Ҳамзамон дар ҳолатҳои зарурӣ барои исбот ва

тақвияти фикру андешаҳо аз осори таълифнамудаи забоншиносони тоҷику англис низ истифода намудем.

Методҳои таҳқиқ. Ҳангоми таҳия, тасниф, коркард ва таҳқиқи маводи диссертатсия методи асосии зерини забоншиносӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд: усули муқоисавӣ – дақиқу равшан намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда; усули таснифоти сохторӣ-маъноии истилоҳоти ҳарбӣ; индуктивӣ-дедуктивӣ – бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ, маҳорату малакаи дарки фаҳмиши истилоҳоти илмӣ.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки дар забоншиносии муқоисавӣ бори нахуст шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи луғатномаҳои муосири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ, тавсифи сохторӣ-маъноии истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда таҳқиқ мегардад. Дар баробари ин роҳу воситаҳои истилоҳозии истилоҳоти ҳарбӣ ва ҳамчунин дар таҳқиқот аввалин маротиба бо усули решашиносӣ истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои мавриди муқоиса дақиқу равшан таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

– муайян карда шуд, ки низоми батанзимдарории истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ бо наشري аввалин луғатномаву фарҳангномаҳои тоҷикӣ оғоз гардидааст;

– дақиқу равшан гардид, ки раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти ҳарбӣ ҳанӯз дар замони Сомониён мураттаб гардида, ба шакли муайян даромадааст;

– бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле маъмул буда, дар ҳар ду забон мутадовил мебошанд;

– исбот карда шуд, ки истилоҳоти ҳарбие, ки бо роҳи мураккабшавӣ сохта мешаванд, аз ҷузъҳои мухталиф таркиб ёфтаанд;

– дар сохтори ибора-истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҷузъҳои мухталифи забонӣ иштирок намудаанд;

– таҳлили бахши решашиносии истилоҳоти ҳарбӣ нишон дод, ки шумораи истилоҳоти аслии забони тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари забонҳои дигари байналмилалӣ ҷойгоҳи махсус дошта, қисми бештари истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ аз калимаҳои иқтибосии латиниву юнонӣ ва қисми зиёди истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он аст, ки хулосаву натиҷаҳои бадастомада ҳамчун сарчашма барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти ҳарбӣ метавонад, мавриди истифодаи васеъ қарор дода шавад.

Маводи ҷамъовардашудаи таҳқиқ метавонад ҳамчун восита ва ё дастури таълимӣ барои мутахассисони соҳаи истилоҳот, забоншиносони муқоисавӣ ва Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат намояд. Луғат ва истилоҳоти ҷамъовардашуда дар бахши назария ва амалияи тарҷумаи матнҳои таҳассусӣ, ҳангоми таҳия намудани луғатномаҳои тафсирий, соҳавӣ метавонад истифода шавад. Натиҷаҳои амалии таҳқиқро барои омода намудани воситаҳои таълимӣ ва таҳияи луғатномаҳои ҳарбӣ истифода намудан мумкин аст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки аввалин маротиба таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҳарбию дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, дар зимн шарҳу тавзеҳи этимологии вожа-истилоҳоти ҳарбию дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи таҳлил кашидааст. Саҳми диссертант боз дар он аст, ки дар муддати 7 сол ба ҷамъовариҳои маводи илмӣ, таснифи мавод ва навиштани рисолаи илмӣ машғул шуда, дар робита ба ин масъала мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конференсҳо бо маърузаҳои илмӣ баромад кардааст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Эътимоднокиӣ ва дақиқ будани нуктаҳои илмӣ, хулоса ва тавсияҳои амалии таҳқиқот тавассути таҳлили муқаммали асарҳои муаллифони оид ба мавзӯи таҳқиқот муайян ва таъмин мегардад. Хулоса ва тавсияҳои амалии дар асоси таҳлили илмӣ пешниҳодшаванда ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мувофиқат мекунанд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Аз рӯйи мавзӯи таҳқиқ дар конференсҳои анъанавии солонаи кафедра (2018-2024), конференсияҳои байналмилалӣ “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий” (Душанбе, 2023) ва “Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ” (Душанбе, 2023), маърузаву мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод намудааст, ки феҳристи он дар охири автореферати рисола оварда шудааст.

Диссертатсия дар чаласаи васеи кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ (қарори №10 аз 20.04.2024) муҳокима гардида, барои ҳимоя тавсия карда шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт таркиб ёфта, аз 184 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

Қисмати асосии диссертатсия

Дар муқаддимаи диссертатсия доир ба муҳимияти мавзуи таҳқиқ, зарурати интиҳоби мавзӯ, усули таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқ, навгониҳои назариявии таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, аҳаммияти илмӣ ва амалии таҳқиқот, навгонии илмӣ, таҳлили адабиёти марбут ба мавзӯ ва нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда маълумот дода шудааст.

Боби якум – “Заминаҳои назариявии омӯзиши муқоисавии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ном дошта, аз ҳафт зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум – “Омӯзиши заминаҳои назарии таҳқиқи истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” таҳлилу баррасӣ шудааст. Масоили асосии омӯзиши истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда ҷамъоварӣ, тасниф ва шарҳу баёни истилоҳоти ҷарбӣ дар луғатномаҳои тоҷикиву англисӣ ба шумор меравад.

Бинобар ин, зарурати шарҳу баёни истилоҳоти нав ба миён омад. Аз ин рӯ, дар ҷумҳуриҳои пасошуравӣ оҳиста-оҳиста ба забони русӣ луғату донишномаҳои мухталиф, аз ҷумла, истилоҳоти ҷарбӣ мурағаб гардидаанд.

Дар ҷумҳурии мо аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда силсилаи луғатномаҳои дузабонаи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф дар шакли луғатномаҳо ба нашр расидаанд.

Дар оғози даврони соҳибистиқлолӣ ин ҷараён тавсия ёфта, қариб тамоми соҳаҳои илм, истилоҳот ва ҳаёти ҷомеаро фаро гирифт. Дар баробари луғатномаҳои тафсирий ва дузабона нашри фарҳангномаҳои сезабона, яъне англисӣ-русӣ-тоҷикӣ маъмул гардид. Маҳз дар ҳамин давра ба тартиб даровардан ва нашри луғатномаҳои истилоҳоти мухталиф шуруъ гардид, ки дар мисоли луғатномаҳои А. Мамадназаров (2015), М.

Иматшоев, А. Мамадназаров, М. Муродов (2015), У. Маркус (2000), Н. Ю. Пулотов (2006), Ш. Хайруллоев (2003), М. Ф. Слинкин (1998) Т.Қ. Қодирӣ, Қ. Тӯраҳасанов (2008) ба миён омаданд.

Қайд намудан лозим аст, ки омӯзиши истилоҳоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар аввали асри **XXI** суръати тоза пайдо карда, даҳҳо рисолаҳои илмӣ доир ба истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, муқоисаи истилоҳот ва хусусиятҳои сохториву маъноии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ бо забонҳои дигар ба миён омадаанд.

Дар зербоби дуюм – “Шарҳи мафҳуми истилоҳ, истилоҳшиносӣ дар сарчашмаҳои забоншиносӣ” мавриди таҳлили баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия дар асоси сарчашмаҳои хаттиё, ки то ба замони мо расидааст, таъкид карда мешавад, ки ҳар як илм василаи асосӣ ё худ омили ташаккул ва рушди ҷомеаи башарӣ маҳсуб доништа мешавад, ки дар худ соҳаҳои мухталифро фаро мегирад. Асоси ҳар як илмро истилоҳоти соҳавӣ ташкил медиҳад, ки сохтори хосаи худро дорад. Истилоҳоти ҳар як соҳа аз рӯйи моҳият ва мафҳуми худ фарқ мекунад. Ба ғайр аз ин, забони илм забони адабии махсусро доро буда, аз рӯйи ифодаҳои гуногун аз ҳам тафовут дорад. Забони илм бо меъёрҳо ва қонунҳои хоси худ, ки танҳо хоси забони илм мебошад, аз бисёр ҷиҳат фарқ дошта, танҳо барои мутахассисони соҳа фаҳмост.

Асоси забони илмро дар баробари дигар унсурҳои забонӣ ва захираи луғавии забон истилоҳоти соҳавӣ ташкил медиҳад.

Дар забоншиносӣ “истилоҳ-термин” калимаи иқтибосӣ буда, дар забони арабӣ ҳамчун “истилоҳ-istilah” масдари шакли VIII-уми феъли “салаҳа-salaha” ба маънои 1) бехтар шудан, ислоҳ шудан; 2) созиш кардан; 3) розӣ шудан, забон як кардан, пазируфтани аст [Баранов, 2006, с. 440-444]. Тибқи сарчашмаҳои дигар, термин аз калимаи латинии “terminus” гирифта шуда, ба маънои ҳадду ҳудуд, сарҳад, калима ва ё ибораест, ки дар илм, техника мафҳуми муайянро ифода менамояд. Дар асоати римӣ қадим ба маънои Худо-муҳофиз сарҳади муқаддасот омадааст [ФИХ, 1989, с. 503]. Дар забони тоҷикӣ дар замони шуравӣ барои ифодаи мафҳуми “истилоҳ-istilah” ба монанди забонҳои байналмилалӣ калимаи “термин, ки аз забони латинӣ ба воситаи забони русӣ иқтибос шудааст, истифода мешавад”.

Дар забони англисӣ калимаи “термин-истилоҳ” аввалан дар асри XII маънои ҳудуди вақт, муҳлати аниққарда ва ё таъиншударо ифода менамуд. Аз нигоҳи баромад ин калима аз фаронсавии қадим буда, “терме-terme” “ҳудуди вақт ё ҷой”-ро, ки дар навбати худ аз калимаи латинии “термин-terminus”, яъне “интиҳо, хатти марз” баромадааст, ифода менамояд.

Дар зербоби сеюм масоили “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик” таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Донишманди тоҷик С. Назарзода аз далелҳои бозғатимод истифода намуда, то як андоза ба маъноии луғавии истилоҳ дар забони тоҷикӣ равшанӣ андохт [Назарзода, 2013 с.30-36].

Забоншиноси тоҷик М. Ҳ. Султонов фикру андешаи хешро баён намуда, қайд менамояд, ки то ҳанӯз истилоҳот дар забоншиносии тоҷик шарҳи дақиқи худро касб накардааст:

“Истилоҳ–ин калимаи махсус, калима бо вазифаи махсус. Истилоҳ ин калима ва ё иборае, ки дар як доираи махсуси илм маънӣ ва ё мафҳуми муайянро ифода менамояд [Султонов, 2003 с. 44-49].

Зербоби чорум – “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус” ном дошта, ба масъалаҳои муайян намудани истилоҳи илмӣ, масоили муҳимми истилоҳшиносии муосир, таҳлили ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбӣ дар забоншиносии рус бахшида шудааст.

Дар рафти таҳқиқ дақиқу равшан карда шуд, ки аввалин фикру андешаҳои назариявӣ доир ба истилоҳ дар забоншиносии рус дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба миён омадааст.

Таҳқиқоти назариявии истилоҳшиносӣ дар замони шуравӣ бо номҳои олимону забоншиносон: В. В. Виноградов, А. А. Реформатский, Г. О. Винокур, Т. Л. Канделаки, М. В. Лейчик, Б. Н. Головин, В. П. Даниленко, А. В. Суперанский, А. Д. Хаютин, Н. А. Баскакова, А. М. Тернигорев ва ғ. алоқамандӣ дорад.

Зербоби панҷуми боби якуми диссертатсия – “Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик” ном дошта, дар ташаккул ва тақомули истилоҳот, ки якҷанд марҳиларо паси сар намудааст, таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Дар фасли мазкур дар бораи вазифа ва тафовути истилоҳ аз калимаи маъмулӣ маълумот дода шудааст. Истилоҳ калимаест, ки дар ҳавзаии амалкарди як илм мафҳуми комилан мушаххасро ифода мекунад, ҳамзамон, бо воҳидҳои забонӣ, ки бо онҳо дар робита аст, як низоми муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, тафовути истилоҳ аз калимаро метавон чунин таъйин намуд:

- 1) истилоҳ-калима ба вазифаи махсус аст;
- 2) истилоҳ-маънии ягона, вижа ва дақиқ дорад, вале вожаи маъмулӣ метавонад сермаъно бошад [Султонов, 2008, с. 132-134].

Дар зербоби шашуми боби аввали диссертатсия – “Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ” муаллиф қайд менамояд, ки дар

ҷомеаи имрӯзаи мо бо рушди рӯзафузуни техникаву технологияҳои нав зарурати таҳлилу баррасии бахшҳои гуногуни илм ба миён омадааст. Дар ин зерфасл муаллиф андешаҳои забоншиносони тоҷикро таҳлилу баррасӣ менамояд, ки қисме аз онҳо чунин андеша доранд, ки пайдоиши истилоҳ ба ибтидои асри XX рост меояд. Муаллиф ба ин масъала дахл намуда фикру андешаҳои олимону донишмандони тоҷик С. Назарзода, С. Сулаймонов, М. Ҳ. Султонов ва Қ. Тӯраҳасановро ҳамчун асос мисол меорад. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода чунин ибрози андеша менамояд, ки нахустин муҳаққиқон дар соҳаи омӯзиш, тафсир ва таснифоти истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар Ҷиттиҳои шуравӣ олими намоён Д. С. Лотте буд, ки дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX асосҳои назарӣ ва методологии онро дақиқу равшан намуд [Назарзода, 2013, с. 241-246].

Зербоби ҳафтуми боби якуми диссертатсия – “Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ” ном дошта, дар он маъалаи низоми истилоҳоти ҷарбии забони англисӣ ва нахустин луғатномаҳои ҷарбӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Боби дуюм – “Шарҳу тафсири маъноии истилоҳоти ҷарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ” ном дошта, аз 9 зербоб иборат аст. Дар ҷараёни таҳқиқ маълум гардид, ки ҳамзамон ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истилоҳоти ҷарбӣ аз ҷиҳати шакли грамматикӣ навъҳои мухталиф дорад.

Дар зербоби якуми боби дуюм усулҳои асосии воҷасозӣ ва иборасозӣ, ташаккули истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Зербоби дуюми боби дуюм ба таҳқиқи вожа-истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст.

Зербоби сеюми боби дуюм ба вожа-истилоҳоти сода дар забони англисӣ бахшида шудааст.

Дар зербоби чорум шарҳи калима-истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӣ таҳқиқ шудааст. Таҳлил нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ пешвандҳо ва пасвандҳо дар истилоҳсозӣ васеъ истифода мешаванд: Пасвандҳо дар истилоҳсозии ҷарбии забони тоҷикӣ ба тарзи фаровон истифода мешаванд. Аз миёни онҳо серистеъмолтарин пасвандҳои -а, -ӣ, -вар, -он, -бон, -чун, -зор, -иқ; даста – dasta, ҷангӣ – jangi, номвар – nomvar, корзор – karzar, алмосгун – almosgun, ниғаҳбон – nigahban мебошанд.

Дар зербоби панҷум шарҳи калима-истилоҳоти сохта дар забони англисӣ баррасӣ шудааст. Таҳлилҳо нишон дод, ки дар забони англисӣ истилоҳсозии пасвандҳо дар муқоиса бо префиксҳо нисбатан фаъол

мебошад. Маълум гардид, ки дар забони тоҷикӣ танҳо ду пешванд -бе ва ҳам - дар истилоҳофаринӣ сермаҳсултаранд: бетир – betir, беяроқ – beyaraq, бесипоҳ – besipah, ҳамтир – hamtir, ҳамсипоҳ – hamsipoh, ҳамяроқ – hamyaraq.

Дар зербоби шашум вожа-истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Истилоҳоти мураккаб аз рӯйи сохтори худ калимаҳои мураккаб мебошанд. Истилоҳоти мураккаб бо усули мураккабшавӣ сохта шуда, аз ду ва ё зиёда асосҳо таркиб меёбанд: набардсавор – nabardsavar, найзагузар – nayzaguzar, ханҷаргузар – khanjarguzar, озодмард – ozodmard, зарринкафш – zarrinkafsh, шермард – shermard, размовар – razmovar, шамшерзан – shamsherzan, камандафкан – kamandafkan, пӯлодпайкон – pulodraykan, тирандоз – tirandoz.

Дар зербоби ҳафтум вожа-истилоҳоти мураккаб дар забони англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар забони англисӣ ҳамаи истилоҳоти мураккаб калимаҳои мураккаб номида мешаванд, ки аз бахшҳои асосиву тобеъкунанда иборат мебошанд.

Зербоби ҳаштум ба ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Қисми зиёди ибора-истилоҳҳои ҳарбии забони тоҷикӣ ба воситаи алоқии изофӣ сохта шудааст: лашкари номҷӯй – lashkar-e nomjuu, лашкари паҳлавон – lashkar-e pahlavan, лашкари ҷангҷӯй – lashkar-e jangjuu, лашкаре кинаҳоҳ – lashkar-e kinakhoh, савори ҷангӣ – savor-e jangi, сипоҳи бузург – sipah-e bozorg, тири хаданг – tir-e khadang, пайкони алмос – raykan-e almas, найзаи дароз – nayza-e daraz, найзаи корзор – nayza-e karzar [ФТЗТ; ФМШ].

Зербоби нухум ба ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонӣ англисӣ бахшида шудааст. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ дар ибораҳои исмӣ, феълӣ, пешвандӣ, таркибҳои феълӣ сохта мешаванд. Қисми бештари чунин истилоҳот дар забони англисӣ низ аз ибораҳои аслии изофӣ иборатанд:

- ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy
- шикасти қатъии душман, military arsenal
- тире туфанги ҷангӣ, tombstone of the unknown soldier
- қабри аскари номаълум, no one and nothing is forgotten
- ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромӯш намешавад.
- ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment
- полки абадмонда, the battle field
- майдони ҳарбу зарб, hand
- to hand combat
- муҳорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers

- поси хотираи шаҳидон, missing
- soldiers – аскарони гумном, victory day
- рӯзи ғалаба, awarder of the Glary order
- дорандаи ордени “Шараф”, victim of war
- қурбонии ҷанг, the were the first
- онҳо аввалин буданд, undeclared war – ҷанги эълоншуда, his feat
- корнамоии вай, commander
- in chilf's order
- фармони сарфармондеҳ, captured
- аскарони асиршуда

Боби сеюм – “Шарҳу тавзеҳи этимологии истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дошта, аз ду зербоб иборат аст.

3.1. Зербоби яқум ба таҳқиқи этимологии истилоҳоти ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шуда, аз ҳашт зерфасл иборат аст.

3.1.1. Истилоҳоти аслии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ. Таҳлил нишон дод, ки истилоҳоти ҷарбӣ, ки бевосиа аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ сарчашма мегиранд, заминаи форсӣ ва ё ҳиндуаврупой доранд. Масалан: найза – nauza, савор – savor, ҷанг – jang, гурз – gurz, пиёда – piyoda, набард – nabard, пешрав – peshrav, ҷаҳондор – jahandar, солор – solar, паҳлавон – rahlavon, корзор – korzor [ФТЗТ, с.101-502]

3.1.2. Истилоҳоти арабии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ. Бештари истилоҳоти маводи таҳқиқшуда аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил ёфтаанд: асир – asir, (бандӣ), дарқа – darqa (зиреҳ), майдон – maudan (дашти ҷанг), маймана – maumana, (тарфи рост), майсара – mausara (чап), миғфар – mighfar (кулоҳ), саф – saf (рада), соқа – saka (найза), ханҷар – khanjar (шамшер), аду – adu (душман), ҷарб – harb (ҷанг), ҷарба – harba (найза) [ФТЗТ; ФЗТ].

3.1.3. Истилоҳоти ҷарбии русӣ-интернатсионалӣ дар забони тоҷикӣ. Саҳми хеле бузурги истилоҳоти ҷарбии русӣ-интернатсионалиро низ ба таври хосса қайд намудан зарур аст: взвод–(чӯзъи кӯшун), отделение–(шӯъба), рота–(қисми кӯшун), командир–(сардор), пулемёт–(худкор), корпус–(бино), рядовой–(аскари қаторӣ), прапорщик–(прапорщик).

3.1.4. Истилоҳоти ҷарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ: майор [ФИХ, с. 296] генерал [ФИХ, с. 120], генералиссимус [ФИХ, с. 120], радиус [ФИХ, с. 425] патрон [ФИХ, с. 376], капсула [ФИХ, с. 219], контр [ФИХ, с. 1972].

3.1.5. Истилоҳоти ҷарбии юнонӣ дар забони тоҷикӣ: полигон [ФИХ, с. 397], танкодром [ФИХ, с. 425], ракетадром [ФИХ, с.427],

3.1.6. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ: десант, дивизия, армия, баталон, артиллерия, капитан, лейтенант, сержант, патрул, карабин, карабинер, комендант, комиссариат, контратака, панама.

3.1.7. Истилоҳоти ҳарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ: танк [ФИХ, с.498], танкер [ФИХ, с. 499], танкетка [ФИХ, с. 499], снайпер [ФИХ, с. 473],

3.1.8. Истилоҳоти ҳарбии олмони дар забони тоҷикӣ: рюкзак [ФИХ, с. 450], генералитет [ФИХ, с. 120], ракета [ФИХ, с. 425], ракетный [ФИХ, с. 426], патронаж [ФИХ, с. 377].

Дар зербобҳои мазкур тоҷикӣ будани ҷузъҳои маънодори истилоҳот аз нигоҳи этимологӣ бо таҳаввулотии таърихӣ онҳо аз забонҳои қадимаи тоҷикӣ то ба забони имрӯзаи тоҷикӣ нишон дода шуда, муайян карда шуд, ки истилоҳоти иқтибосии ҳарбии забони тоҷикӣ аз забонҳои арабӣ, русӣ-интернатсионалӣ, лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. сарчашма мегиранд.

3.2. Зербоби дуҷум ба таҳқиқи этимологӣ истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ бахшида шуда, аз ҳафт зерфаёл иборат аст.

3.2.1. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ. Бахши асосии истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои ташкил медиҳанд, ки аз нигоҳи баромад ба забони англисӣ тааллуқ доранд: снайпер– (sniper) [ФИХ, с. 473], снайперист– (the sniper) [ФИХ, с. 474], снайпера – (the sniper) [ФИХ, с. 473], снайперскоп – (sniper scope) [ФИХ, с. 474], комендор– (gunner) [ФИХ, с. 244], командос– (the commandos) [ФИХ, с. 249], рейд– (the raid) [ФИХ, с. 435], рейдер [ФИХ, с. 435].

3.2.2. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ. Қайд намудан лозим аст, ки баъзе аз калимаҳои лотинӣ ва истилоҳоти ҳарбӣ ба забони англисӣ тавассути забони юнонӣ ворид гардидаанд: патрон патрон [ФИХ, с. 376], майор– (major) [ФИХ, с. 296], капсула– (capsule) [ФИХ, с. 219], конскрипсия – (conscriptio) [ФИХ, с. 253], диссиплина– (dissipation) [ФИХ, с. 362], оператсия– (operation) [ФИХ, с. 357], позитсия– (positivity) [ФИХ, с. 306], мундир– (the uniform) [ФИХ, с. 333].

3.2.3. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ таърихи бостонӣ дошта, ба низоми истилоҳоти англисӣ дар марҳилаҳои мухталифи ташаккули забони англисӣ ворид гардидааст: полигон–(polygon)[ФИХ, с. 397], танкодром– (tankodrome) [ФИХ, с. 425], ракетодром– (rocket launch site) [ФИХ, с. 425], тактика– (tactics) [ФИХ, с. 496], аэродром – (airfield) [ФИХ, с. 67], зона–(the zone) [ФИХ, с. 68].

3.2.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони англисӣ.

Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ, ки дар маводи таҳқиқ вомехӯранд, яъне ба воситаи забони англисӣ ворид шудаанд: патронаж– (patronage) [ФИХ, с. 377], сержант–(sergeant) [ФИХ, с. 219], контр–(counter) [ФИХ, с. 255], адмирал–(the admiral) [ФИХ, с. 255], панама–(panama hat) [ФИХ, с. 366], авиатсия–(aviation) [ФИХ, с. 366], марш–(march) [ФИХ, с. 303], пост–(post) [ФИХ, с. 404], лагер–(lager) [ФИХ, с. 80], фланг–(the flank) [ФИХ, с. 544], эшелон–(echelon) [ФИХ, с. 610], манёвр–(maneuver) [ФИХ, с. 299], атака–(attack) [ФИХ, с. 61], партизан– (the partisan) [ФИХ, с.373].

3.2.5. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ.

Дар баробари дигар истилоҳоти ҳарбӣ истилоҳоти ҳарбии олмонӣ низ дар забони англисӣ ба мушоҳида мерасанд: рюкзак–(backpack) [ФИХ, с. 450], генералитет– (generals) [ФИХ, с. 120], ракета– (rocket) [ФИХ, с. 425], ракетный –(rocket) [ФИХ, с. 425], патронтаж–(patronage) [ФИХ, с. 377], солдат–(soldier) [ФИХ, с. 473], комендатура–(commandant's office) [ФИХ, с. 244], платс– (plats) [ФИХ, с. 392], офитсер– (officer) [ФИХ, с. 362], фронт–(the front) [ФИХ, с. 554], штаб –(headquarters) [ФИХ, с. 579], штурм–(the assault) [ФИХ, с. 68].

3.2.6. Истилоҳоти ҳарбӣ аз дигар забонҳо. Муқаррар карда шуд, ки дар қатори забонҳое, ки дар боло номбар кардем, истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои полякӣ (вербова), ҳоландӣ (конвой), италянӣ (контрабанда), испанӣ (контрабандист) низ дар забони англисӣ ба назар мерасад.

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян карда шуд, ки истилоҳоти иқтибосии ҳарбии забони англисӣ аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. сарчашма гирифтаанд.

Хулоса

Истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз дар асрҳои VIII-IX бо таълифи осори нахустини илмиву адабӣ ва ҳарбӣ ба ин забон сарчашма мегирад.

Ҳарчанд истифодаву қорбасти вожагону истилоҳот дар нахустосори илмии мо ҳанӯз иқтидори комил надошт, аз таҳқиқ ва омӯзиши маводи чамъовардашуда бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-XI дар баёни матолибу масоили аввалин илмҳо ҳандаса, риёзӣ, нучум, ситорашиносӣ, табиёт, тибб ва ҳарбӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил шудааст.

Аз ҳамин давра ташаккули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ оғоз гардида, доираи таъсир ва рушду такомули минбаъдаи он то ба имрӯз идома дорад. Дар забони англисӣ бошад, ин раванд аз асри XV бо сохтани аввалин

дастгоҳҳои ҷангӣ, баробари ба вучуд омадани аввалин таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, додани унвонҳо, дараҷаҳои ҳарбӣ, амалиёти низомиву василаҳои ҷангӣ оғоз гардид.

Бинобар ин, ҳулосаву натиҷагирии мо аз таълифи рисола ва таҳқиқи он дар ин замина чунин хоҳад буд:

1. Муайян гардид, ки бо вучуди таълифоти алоҳидаи марбут ба луғатнигории истилоҳоти ҳарбӣ дар шароити муосир таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забон ва истилоҳоти ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад.

2. Таҳлилу баррасии истилоҳоти илмии соҳавӣ дар замони Истиқлол ба таври фарроҳ ташаккул ёфт. Ҷараёни таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар аввали асри нав суръати тоза пайдо намуда, чандин таҳқиқоти илмӣ оид ба истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони тоҷикӣ дар муқоисаи истилоҳосозӣ ва хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар анҷом пазируфтааст.

3. Муқаррар карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ забонҳои форсии миёна, суғдӣ, хоразмӣ саҳмгузор бошанд, дар рушду инкишофи забони англисӣ забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ нақши муҳим доранд.

4. Истилоҳоти илмӣ, мафҳуми истилоҳӣ ва вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ дар маҷмуъ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд буда, ба мафҳуми нерӯҳои мусаллаҳ унвон ва дараҷаҳои низомӣ, василаҳои техникӣ ва амалиёти ҷангӣ муносибати бевосита дорад.

5. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ маълум гардид, ки ин забон дар асрҳои IX-XI дар баёни мафҳумҳои соҳаҳои мухталифи илм ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидааст. Яъне ҷараёни ташаккул ва рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ бо таълифи нахустосор ва луғатномаву фарҳангномаҳои гуногун оғоз шуда, доираи истифода ва ташаккули минбаъдаи он то ба замони имрӯз идома дорад.

6. Истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз вожа-истилоҳоти ҳам асли ва ҳам истилоҳоти иқтибосии лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ (забони англисӣ), арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ (ба забони тоҷикӣ) ташаккул ёфта, дар он ҷо вожа-истилоҳоти аслии тоҷикиву англисӣ кам ба мушоҳида мерасад.

7. Дақиқу равшан карда шуд, ки бархе аз ин луғатномаву фарҳангномаҳо, ки мавриди омӯзиш қарор гирифтанд, дар мавриди

решашиносии истилоҳоти ҳарбии забонҳои аслии тоҷикӣ ва англисӣ, унсурҳои иқтибосӣ маводи пурарзиш медиҳанд.

8. Бештари истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ ва англисӣ, ки дар луғатномаҳои тафсири мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд, аз ҷиҳати сохтору таркиб ба меъёрҳои имрӯзаи ин забонҳо мувофиқат мекунад. Аксари истилоҳоти зикршуда хушоҳангу дақиқмаъно буда, ба таъбу завқи солим созгоранд. Илова бар ин, дар сохтмони дастурии истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳама гуна усулҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳнигории тоҷикиву англисӣ иштирок мекунанд.

9. Истилоҳоти сохта, мураккаб, ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо роҳу воситаҳои мухталиф ташаккул ёфта, саҳми онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногунанд.

10. Пешванду пасвандҳо аз унсурҳои асосӣ ва хеле ғаёли истилоҳсозӣ маҳсуб мешаванд. Дар истилоҳсозии ҳарбӣ якҷанд пешванд ва пасвандҳо дар забонҳои англисӣ (-am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re ва der-, ment-, ion-, ter-, per-, ing-, ent-, ant-) ва тоҷикӣ (-ӣ, -а, -гар, -бон, -зор, -ин, -гин) истифода шудаанд, ки баъзе аз ин пешванду пасвандҳо сермаҳсул, бархе кammaҳсул ва қисме аз онҳо тамоман бемаҳсуланд.

Пешвандҳо, сарфи назар аз он ки дар истилоҳсозӣ нисбатан кammaҳсуланд, вале баъзе аз пешвандҳо сермаҳсул мебошанд. Дар забони англисӣ inter -, re - ва in - дар забони тоҷикӣ бошад, пешванди – бе- ва ҳам – пешвандҳои серистеъмол мебошанд.

Пасвандҳо аз пешвандҳо дар истилоҳсозӣ сермаҳсултар буда, дар забони тоҷикӣ пасвандҳои – ӣ, -а, он-, ҳо-, вар-, чун- ва дар забони англисӣ пасвандҳои - ion-, ing-, ity-, ism, -or серистеъмол мебошанд.

11. Усули сарфиву наҳвӣ яке аз маъмултарин усули истилоҳсозии ҳарбӣ маҳсуб меёбад. Бо усули наҳвӣ танҳо ибораҳо сохта шуда, дар сохтори онҳо ибораҳои исмӣ ҷойгоҳи махсус доранд.

12. Дар рафти таҳқиқ ба чунин ҳулоса омадем, ки истилоҳоти иқтибосӣ, ки дар натиҷаи муносибатҳои илмиву фарҳангӣ, забонӣ рух медиҳанд, яке аз роҳу воситаҳои асосии ғайрӣ гардидани таркиби луғавии забони илмии тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар забони англисӣ истилоҳоти иқтибосӣ ҳарбии лотинӣ, юнонӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, голландӣ, итолиёӣ, испанӣ ба воситаи забони фаронсавӣ, ба забони тоҷикӣ истилоҳоти лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, арабӣ, тавассути забони русӣ ворид гардидаанд.

13. Дурустиву дақиқии истилоҳоти аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба хубӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ ва англисӣ ба сифати забони

зинда, бо истифодаи босамар аз имконоти дохилизабонӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русӣ ғанӣ гардида, дар соҳаҳои илм, аз ҷумла, ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуми матлабҳои дақиқу равшан имкониятҳои васеъ доштааст.

14. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбии классикии тоҷикӣ нисбатан фаровон истифода шуда, 43 дар сади маводи таҳқиқро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, истилоҳоти ҳарбии арабӣ 5 дар сад, русӣ- байналмилалӣ 12 дар садро ташкил додаанд. Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳодисаҳои тағйироти савтӣ ба мушоҳида мерасад.

15. Як миқдори муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои аслии англисӣ ташкил медиҳанд, ки аслашон аз калимаҳои англисии давраи бостон ва миёна сарчашма гирифта, дар дигар забонҳо дида намешавад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз калимаҳои аслии забони англисӣ пайдо шудаанд, нисбатан каманд. Аз рӯйи маводи таҳқиқ ин гуна истилоҳот 8 дар сади мисолҳоро ташкил медиҳанд.

16. Таҳлили низоми маъноӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ, омӯзиши васеи қонуни қоидаҳои дастурии забон ва хусусиятҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ барои ба танзим даровардан ва муттаҳид сохтани истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳаммияти илмиву назариявӣ дорад.

17. Муқаррар карда шуд, ки дар рушду такомули истилоҳоти ҳарбии тоҷикиву англисӣ, ҳамчунин, нақши забонҳои арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ назаррас буда, ҳангоми таҳлилу баррасии маводи таҳқиқ решаи баромади баъзе аз ин истилоҳот бо далелҳои аниқ дақиқу муайян карда шуд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Маводи амалии диссертатсия ҳангоми гузаронидани курсҳои семинарӣ дар факултетҳои филологиву забонҳои хориҷии мактабҳои олии мусоидат менамояд.

2. Истилоҳоти ҳарбии таҳлилгардида метавонад, дар оянда барои тартиб додани фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисиву тоҷикӣ ва тоҷикиву англисӣ барои коллечҳо ва донишқадаҳои ҳарбӣ истифода карда шавад.

3. Дар заминаи маводи ҳарбии таҳлилгардида тартиб ва мурағаттаб сохтани васоити таълимӣ барои донишқадаҳои ҳарбӣ ва ҳуқуқшиносӣ.

4. Истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисии ҷамъоварикардасуда, ки аз набудани истилоҳоти тоҷикии онҳо шакли юнониву лотинии онҳо истифода карда мешавад, бояд муодили тоҷикии

онҳо мутобиқи маъниву мафҳуми онҳо, ки ба ҳалли масоили муҳимми истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ мусоидат менамояд, ба миён оварда шавад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

а) Таълифот дар мачаллаҳои илмӣ тақризишавандаи ҚОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М] Муродова, П.Б. Фарқият ва монандии исмҳои чинс ва хос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 1. – С. 76-80.

[2-М] Муродова, П.Б. Исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 2. – С.97-101.

[3-М] Муродова, П.Б. Баъзе хусусиятҳои луғавии калимаҳои байналмилалӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №4 – С. 38-42.

[4-М] Муродова, П.Б. Роҳҳои калимасозии аффиксӣ ва калкақунонӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №5. – С.85-88.

[5-М] Муродова, П.Б. Усули суффиксионии ташаккули калимаҳои байналмилалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 5. – С.37-40.

[6-М] Муродова, П.Б. Вожаҳои байналмилалӣ ҳамчун падидаи забонӣ / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №5. – С.128-133.

[7-М] Муродова, П.Б. Усули аффиксии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – №7. – С.80-87.

б) Мақолаҳои илмӣ, ки дар мачмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ нашр шудаанд:

[8-М] Муродова, П.Б. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П.Б. Муродова // Маводи конфронси илмӣ-амалии «Масоили муҳимми истилоҳоти забонҳои гуногуннизом» – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2017. – С.142-145.

[9-М] Муродова, П.Б. Усулҳои пасвандии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Б. Муродова // Маводи илмӣ мизи гирди ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои актуалии забоншиносии муқоисавӣ дар забони

точикӣ ва англисӣ” бахшида ба “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018. – С. 141-145.

[10-М] Муродова, П.Б. Вожаҳои байналмилалӣ ҳамчун падидаи забонӣ [Текст] / П.Б. Муродова // Маҷмуаи мақолаҳои конференси илмӣ-назариявӣ «Усулҳои муосири таълими забон ва адабиёти рус дар муҳити гуногунфарҳангӣ». – Душанбе: ДДЗТ ба номи С.Улуғзода, 2021. – 80-85.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК:811.111-3+811.21/22(575.3)

ББК: 81(2Т)

М - 94

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОДЖОНОВА

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОЕННЫХ
ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКАХ**

(на основе толковых словарей таджикских и английских языков)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени

кандидата филологических наук

по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и

сопоставительное языкознание

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертация выполнена на общеуниверситетской кафедре английского языка, современного таджикского литературного языка и кафедре истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Турахасанов Кодиркул Шодикулович** – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Турсунов Фаёзджон Мелибоевич** – доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительной лингвистики и теории перевода Международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзода

Джураев Хайём Акрамович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой английского языка в качестве второй специальности ТГПУ им. С. Айни

Ведущая организация: **Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки**

Защита диссертации состоится «12» 09 2024 года, в 15:00 часов на заседании диссертационного совета 6D КОА-021 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, микрорайон Буни Хисорак, учебный корпус № 10, 1 этаж, зал Ш. Хусейнзода).

С диссертацией и её авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета и на сайте www.tnu.tj

Автореферат разослан «___» _____ 2024 г.

Ученый секретарь

диссертационного совета,

доктор филологических наук, профессор

Мирзоева М.М.

Введение

Актуальность темы исследования. Терминология каждой области имеет долгую историю и претерпела различные изменения в процессе своего формирования и совершенствования. Это обусловлено также культурными, экономическими, политическими и военными связями персидско-таджикского народа с другими народами, в том числе с англичанами, немцами, французами и другими странами Запада, которые повлияли на обогащение словарного запаса языка.

Еще одним фактором присутствия заимствованных научных слов и терминов в лексике таджикского языка стал визит таких известных представителей нашей культуры и литературы, как Абуабдуллох Рудаки и Фирдавси, Абуали ибн Сино, Насир Хусрав, Абдуррахман Джами, Мушфики и Ахмад Дониш в страны ближнего и дальнего зарубежья, в результате чего ряд научных терминов из различных сфер жизни общества входят в наш родной язык и наряду с исконными терминами языка служат специалистам различных областей.

На сегодняшний день внимание ученых и лингвистов привлекают различные и важные вопросы терминологической системы в различных языках. В связи с этим особое значение приобретают анализ и рассмотрение процессов терминообразования в различных по структуре языках, выяснение и уточнение их общности и взаимных различий в период независимости. Учитывая важность данного вопроса, в диссертации анализируются и оцениваются научные исследования военной терминологической системы.

Исследование терминов различных сфер общества могут в некоторой степени помочь в неясных вопросах употребления терминов, поскольку столкновение цивилизаций, процесс глобализации и подход учёных говорит о появлении специальных отраслевых терминов.

Изучение особенностей толкования значений военных терминов в таджикском и английском языках предполагает разработку пояснений и практических рекомендаций, которые способствуют систематизированию терминов в сопоставляемых языках. Учитывая, что в результате гонки вооружений ежедневно импортируется новое вооружение и военная техника, для данных рекомендаций наиболее необходимы таджикский и английский языки, поскольку терминологическая система этих языков в военной сфере еще не получила своего развития и к настоящему времени полностью не разработана.

Военная терминология как самостоятельной историко-культурной частью каждого народа и нации и является выражением разных этапов становления и развития языка.

Военные термины, наряду с терминами других областей, составляют часть словарного запаса языка.

Хотя в советском языкознании имеется ряд научных работ о месте и значении военной терминологии в истории литературного языка, но к сожалению, до сих пор нет фундаментального исследования, посвященного роли военных терминов в истории литературного персидско-таджикского языка в целом и военной терминологии. Имеется только несколько научных работ, где наряду с другими исследовательскими проблемами есть отдельные значения по данной теме (Саидов, 2004; Наджмиддинов, 1974).

Таким образом, в таджикском постсоветском языкознании не только нет исследования по военной терминологии, но и по различным аспектам терминологической системы различных отраслей, существенных исследований по особенностям лексикографического толкования военных терминов в английских и таджикских словарях не проводилось. Поэтому исследование этой темы является одним из важнейших вопросов современной лингвистики и терминологии.

Степень изученности темы. Вопрос научно-исследовательского изучения терминов является одной из фундаментальных тем, возникшей в середине XX века и до сих пор находящейся в центре внимания таджикских, русских, английских и других лингвистов и терминоведов. Поэтому теме терминов и терминологии посвящено большое количество исследований отечественных и зарубежных ученых и лингвистов, таких как М. Шукуров [2004], С. Сулаймонов [1999], Д. Саймуддинов [2001; 2003], М. Н. Косимова (2003, 2007), С. Назарзода [2004, 2015]¹, М. Х. Султон [1999, 2008]², А. Мамадназаров [2015]³, М. Иматшоева, А. Мамадназаров, М. Муродов [2015], С. Джоматов [2006, 2015], Т. К. Джураев [2010], Ш. Каримов [2014], Д. С. Лотте [1961, 1971, 1982], А. А. Реформатский [1959, 1961, 1967], В. П. Даниленко [1971, 1977], Т. Л. Канделаки [1977], Б. Н. Головин [1987], В. М. Лейчик [1989, 2009], А. А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1931, 1979], Дж. Сейгер [1980, 1990], Г. Рондо [1980], С. В. Гринёв [1966, 1993, 2008], Ю. И. Калонтаров [1971], Н. Шарофов [1960], Ш. Хаитова (2013), Қ. Ш. Турахасанов (2000, 2022).

¹. Назарзода С. Н. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ.–Душанбе: Дониш. 2004.

². Султон М. Ҳ. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсии тоҷикӣ.–Душанбе, 2008.

³. Мамадназаров М. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tojik Diktionary. Нашри такмилшудаи сеюм / А. Мамадназаров: Мухаррир ва мураттиб д.и.ф., проф. А. Мамадназаров; –Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.

В таджикском языкознании проведено ряд исследований, посвященных изучению терминов различных областей. Практические и теоретические вопросы терминологии таджикского языка были рассмотрены в статьях и диссертациях таджикских лингвистов: М. Косимова [1983], Д. Саймиддинов [2003], С. Сулаймонов [1997], Н. Шаропов [1978], Д. Ходжаев [1998, 2004, 2006], С. Назарзода [1991, 2004], М. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2015, 2023], С. Джоматов [2006, 2015].

В исследованиях лингвиста М.Н. Косимовой [2006, 2008] сделан акцент на анализе и обзоре терминов и кратком объяснении древнетаджикских терминов средневековья.

Известный таджикский лингвист Д. Саймуддинов [2001; 2003] в своих научных работах высказал мнение об особенностях использования терминов разных областей.

Таджикский учёный Д. Ходжаев [1998, 2004, 2013]¹ в ряде своих научных работ, посвященных исследованию таджикского языкознания в средние века, представил интересные идеи о терминологической системе таджикского языка.

Другой таджикский исследователь М. Султон [1998, 2008, 2014, 2017] в своем научном исследовании, посвященном формированию и эволюции научных терминов IX-XI веков, высказывает свое мнение о месте терминов и даёт пояснения терминов в разных отраслях науки.

Также по поводу системы терминов в таджикском языкознании ученые данной области С. Сулаймонов [1997, 1999, 2022]², С. Назарзода (2003, 2004), М. Ҳ. Султонов (1998, 2008), П. Нуров (2006), А. Байзоев [1992], Ш. Ҳайтова [2013], К. Турахасанов (2000, 2022)³, А. Юсупов [2004] и другие провели плодотворные исследования.

По изучению системы терминов в английском языке можно упомянуть ценные работы русских англоведов: К. Я. Явербуха [2006], О. С. Ахмановой [2005], английских лингвистов: М.Т. Кобре [1992, 2003], Дж. Сейгера [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбера [1984] и других.

Среди лингвистов существуют разные мнения относительно вопроса о термине и его толковании.

¹. Хочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои XII-XVI / Д. Хочаев. – Душанбе, 2013. -344.

². Сулаймонов С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале “Донишнома” Ибн Сины). – Душанбе, 1997.

³. Турахасанов К. Ш. Формирование таджикской медицинской терминологии (на материале первоисточников медицинского наследия IX-XI вв.) – Душанбе, 2022. -396 с.

В своих трудах ДЖ. Сейгер подчеркивает, что наряду с отраслевыми терминами языка международного статуса играют важную роль в формировании других языков, поскольку способствуют возникновению терминов различных сфер. По вопросам терминов и терминологии он сохраняет свою позицию и наряду с другими учёными и исследователями высказывает своё мнение: «По мнению некоторых исследователей, среди всех лексических единиц национального языка только терминология имеет интерпретационный характер» [Сейгер, 1990. стр. 36-42].

Например, Л.В. Морозова пишет, что важным признаком термина является научная интерпретация, заложенная в его значении и содержании [Морозова, 1970, с.5-10].

Однако большинство исследователей опровергают это мнение и доказывают, что не только научные термины, но и любые общеупотребительные слова и выражения языка могут иметь интерпретацию. Кроме того, следует подчеркнуть, что в некоторых специальных областях науки и производства существует множество понятий, выраженных разными языковыми способами без интерпретации.

О. Вюстер в своей работе «Международная стандартизация языка в технике, особенно в электротехнике» (*international Sprachnormung in der Technik besonders in der Elektrotechnik- 1931*) высказывает свое мнение о термине и подчеркивает, что при выборе специальных терминов в национальных языках следует отдать предпочтение наиболее терминам латинским и греческим [Ахметова, 2014, с.

Позднее этот автор же в своей работе «Введение в общую теорию терминологии и терминологической лексикографии» изложил свой особый подход к этому вопросу [Вюстер, 1974, с. 11-18].

Российские учёные также представили интересные мнения по различным областям науки.

Российский учёный А. А. Реформатский [1967]¹, Д. С. Лотте² [1961], Л. В. Виноградов О. В. Даниленко [2011]³, Е.Т. Белан материале английской и русской терминологии международного туризма» [2009] выразили свое мнение о вопросах терминологической языковой принадлежности, превращении общеупотребительного слова в отраслевой термин, о системе терминов, проблемах перевода терминов, о превосходстве международных терминов, критериях отбора

¹.Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии, Москва, 1961. –С. 41-62.

².Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии // Вопросы теории и методики. –М.; Изд-во АН СССР, 1961.

³.Даниленко В. П. Терминология современного языка науки. // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. –Владивосток, 1987. – С. 58-64.

терминов и их положении в формировании языка науки.

Ценные исследования М.Н. Косимовой «Коротко о древней таджикской лингвистической терминологии» [2007] и лингвиста М.Х. Султона «Научная терминология «Китаб-ут-тафхим» Абурайхана Беруни» [1999] посвящены важным вопросам древних терминов в лингвистических трудах X-XI веков, вопросам терминологизации и таджикско-персидской терминологии в произведении Абурайхана Беруни.

Стоит отметить, что в современных толковых словарях английского и таджикского языков в английской и таджикской лингвистике отсутствует полноценная исследовательская работа по теории военных терминов и их лексикографическому толкованию. Наряду со всем этим следует отметить наличие достаточного количества словарей по военной терминологии в сопоставимых и других языках, в которых собраны и объяснены международные военные термины. В том числе, рассматривались ряд словарей выдающихся учёных, таких как А. Мамадназаров, М. Иматшоев, М. Мурадов - «Краткий англо-таджикский толковый словарь журналистики», А. Мамадназаров - «Англо-таджикский словарь» (2015), А. С. Катсев [2013], Е. И. Курьянов [1993], «Англо-русский словарь средств массовой информации (перевод)», Д. Х. Джонстон [2003] - «Энциклопедия международных СМИ и коммуникаций», «Практический медиа-словарь» - Дж. Орлебар [2003], Р.В. Хадсон [1987], А.А. Князев [2002] и Энциклопедический словарь СМИ.

В некоторых случаях, чтобы усилить значение термина того или иного военного понятия, мы использовали также следующие словари: «Персидско-русский и русско-персидский словарь» Г. Г. Алиева, «Воджаномак» Абдулхусейна Нушина, «Персидский словарь Амида», «Персидский словарь» Абу Мансура Ахмеда бин Али Асади Туси, «Гияс-уль-лугат» Мухаммада Гиясуддина бин Джалалуддина Ромпури, «Словарь Рашиди», «Бурхани Котеъ» Мухаммада Хусейна бин Халафа Табрези и других.

Наряду с рядом завершённых исследований, до сих пор на таджикском, английском и других языках, в современных толковых словарях таджикского и английского языков нет научных работ по сравнительному анализу лексикографического объяснения военных терминов. С этой точки зрения исследование данной темы является актуальным и имеет важное теоретическое и практическое значение.

Связь исследования с научными программами и темами. Тема исследования напрямую связана с образовательными программами и вопросами военной терминологии и терминологического изучения, а также с основными положениями программ и нормативно-правовых актов, в том

числе Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 августа 2019 года № 438. «О Государственной программе совершенствования и изучения таджикского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года».

Общая характеристика исследования

Цель диссертационного исследования - изучение лексикографического толкования военных терминов на основе толковых словарях таджикского и английского языков путем сопоставительного анализа.

Задачи исследования. Для реализации цели исследования были поставлены следующие задачи:

- определение роли военной терминологии в свете других профессионально-терминологических систем;
- выявление степени употребительности исконно персидско-таджикских военных терминов и заимствований из других языков, главным образом, из арабского, греческого, латинского, английского, французского, немецкого, польского, голландского, итальянского и испанского языков;
- анализ структуры и состава военной терминологии;
- определение значения военных терминов и семантически примыкающих к ним терминологических единиц;
- определение роли грамматических средств для выражения военных понятий;
- анализ и исследование военных словарей на таджикском и английском языках;
- выявить роль международной военной терминологии в формировании словарного запаса таджикского и английского языков;
- лексикографическое толкование военных терминов в таджикском языке;
- лексикографическое толкование военных терминов в английском языке;

Объектом исследования являются военные термины современных рассматриваемых языков, целью которого является выяснение и уточнение семантических особенностей употребления военных терминов в указанных языках путем сравнительного анализа.

Предметом исследования являются, прежде всего, терминологические единицы военной области, а критерием отбора этих терминов являются достоверные источники, такие как толковые словари английского и таджикского языков, двуязычные англо-таджикские словари, использованы русско-таджикские и другие толковые словари военных

терминов. В ходе исследования проанализировано и рассмотрено более 1600 единиц военных терминологических единиц в таджикском языке и более 1400 военных терминов в английском языке.

Теоретической основой исследования являются фундаментальные и теоретические труды области языкознания, к которым относятся труды российских лингвистов: В. В. Виноградова, В. С. Расторгуевой, А. А. Реформацкого, С. Д. Лотте, В. П. Даниленко, таджикских языковедов: Д. Саймиддинова, С. Назарзода, С. Сулаймонова, А. П. Джамшедова, Ш. Рустамова, Р. Гаффорова, А. Мирзоева, Х. Шанбезода, А. Мамадназарова, С. Джоматова, Х. Саидзода и других исследователей, которые занимались сравнительно-типологическим изучением этих языков.

Методологическую основу исследования составляют научные исследования отечественных и зарубежных языковедов, в их числе: М. Н. Косимова, Д. Саймиддинов, Д. Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, Д. Ходжаев, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. Мирзоев, Р. Гаффоров, Б. Ниёзмамадов, М. Исматуллоев, А. Мамадназаров, М. Х. Султанов, А. Байзоев, С. Джоматов, Х. Саидзода, А. Юсупов, Ш. Хаитова, О. Д. Мешков, Л. П. Крисин, В. С. Расторгуева, А. И. Смирнитский, И. П. Иванов, З. А. Харитончик, Н. В. Фомина, Қ. Тоҳирова, Қ. Ш. Тӯраҳасанов и др.

Источники исследования. В качестве источников исследования были использованы толковые словари английского и таджикского языков, двуязычные англо-таджикские, русско-таджикские словари, толковые словари военных терминов. При этом в необходимых случаях мы использовали труды таджикских и английских лингвистов для доказательства и закрепления наших мыслей.

Методы исследования. При разработке, классификации, обработке и исследовании материалов диссертации использовались следующие основные лингвистические методы: сравнительный метод - уточнение общих и отличительных черт; метод структурно-семантической классификации военных терминов; индуктивно-дедуктивный - сочетание теоретического и практического материалов, умение понимать научные термины.

Научная новизна исследования. В диссертации впервые в сравнительном языкознании рассматриваются лексикографическое толкование военных терминов в таджикском и английском языках основано на материалах современных толковых словарей таджикского и английского языков, исследованы структурное описание терминологизации и значение терминов военной области в исследуемых

языках; способы и средства определения военных терминов, а также исследование военных терминов в сравниваемых языках впервые были четко проведены и обсуждены этимологическим методом.

Основные положения, выносимые на защиту:

- стало ясно, что процесс формирования и эволюции военной терминологии был организован и вступил в определенную форму еще во времена Саманидов;

- определено, что образование военных терминов с префиксами и суффиксами очень распространены в таджикском и английском языках;

- доказано, что военная терминология, создаваемая путем словосложения, состоит из разных компонентов;

- в составе военных терминов-словосочетаний таджикского и английского языков присутствовали различные лингвистические компоненты;

- анализ этимологических военных терминов показал, что в ряду основных терминов таджикского и английского языков особое место по сравнению с другими международными языками, занимают большинство военных терминов английского языка .

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что лексикографическим исследованием и семантико-структурным анализом определены основные критерии классификации военных терминов, исходя из структурно-семантической и отраслевой тематической принадлежности. Результаты исследования могут содействовать в определении общих законов формирования и развития системы военных терминов, выявлении методов терминообразования и выбора военных терминов.

Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные выводы и результаты могут быть широко использованы как источник для дальнейшего изучения военной терминологии. Собранный исследовательский материал может служить учебным пособием для специалистов в области терминологии, сопоставительного языкознания и Комитетом языка и терминологии при Президенте Республики Таджикистан. Лексика и термины, собранные в области теории и практики перевода специализированных текстов, могут быть использованы при составлении толковых, отраслевых словарей. Практические результаты исследования могут быть использованы для подготовки учебных материалов и разработки военных словарей.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации соответствуют научной специальности 6D021300-Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Личный вклад соискателя учёной степени состоит в том, что впервые подвергались сравнительному анализу военные термины на основе толковых словарей таджикского и английского языка, также в ходе исследования подверглись интерпретации военные термины в таджикском и английском языках. Личный вклад диссертанта ещё заключается в том, что в течение 7 лет он занимался сбором научных материалов, изучением источников, классификацией военных терминов, в связи с научной темой написал научные статьи и одновременно представлял научные доклады на научных конференциях различного уровня.

Практическое использование результатов исследования. Соискатель учёной степени выступил по теме исследования на конференциях различного уровня. По теме исследования соискатель учёной степени на традиционных ежегодных конференциях кафедры (2018–2024 гг.), международных конференциях «Актуальные вопросы лингвистики, перевода и методики преподавания иностранных языков в вузах» (Душанбе, 2023 г.) и «Теоретические и практические вопросы типологосопоставительного таджикского языкознания и новые методы изучения иностранных языков» (Душанбе, 2023 г.), представил доклады, статьи и научные доклады, перечень которых приведен в автореферате диссертации.

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на общем собрании кафедры истории языка и типологии ДМТ (решение №10 от 20.04.2024 г.).

Публикация научных работ по теме диссертации. Основные положения диссертационного исследования опубликованы в 10 научных статьях, в том числе 7 статей в рецензируемых журналах, включённых в реестр ВАК при Президенте Республики Таджикистан. Результаты исследования были предложены в виде ряда докладов на международных, республиканских и научно-теоретических конференциях.

Структура и объем диссертации. Настоящее исследование состоит из введения, трёх глав, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка использованной литературы и публикаций по теме диссертации. Объём диссертации составляет 184 страниц компьютерного набора.

Основное содержание исследования

Во введении работы даётся обоснование выбора реферируемой научной исследования, обосновывается актуальность темы, определяется степень ее изученности, формулируются общая цель и конкретные задачи

диссертации, устанавливаются её научная новизна, указываются основные методы анализа, даётся характеристика фактического материала и источников, излагаются основные вопросы научного исследования, а также структура диссертации.

В первой главе рассматриваются «Теоретические основы изучения и сравнительного исследования военных терминов в таджикском и английском языках», который состоит из семи разделов.

В первом разделе - «Изучение теоретических основ в таджикском и английском языках» - даётся сжатая характеристика понятий «термин» и «терминология»

Терминология, ставшая в настоящее время объектом стандартизации, требует к себе особого внимания со стороны не только содержательной и логической, но и лингвистической.

Языковая культура в практике составления отраслевых терминологических словарей является частью общей культуры таджикской речи и потому небезразлична языковедам и в этот период начались работы по составлению словарей разных терминов, которые принадлежали специалистам разных отраслей науки, такие как А. Мамадназаров (2015), М. Имнатшоев, А. Мамадназаров, М. Муродов (2015), У. Маркус (2000) Н. Ю. Пулотова (2006), Ш. Хайруллоев (2003), М. Д. Слинкин (1998), Т. К. Кодир, К. Турахасанов (2008).

Известно, что всякая терминологическая система может быть оценена как с точки зрения содержания, т. е. Отражения в ней современного уровня той или иной науки или практики, так и с позиций логической стройности построения системы.

Второй раздел этой главы - “Толкование понятия научного языка, термина, терминоведения в языковедческих источниках” посвящён определению научного понятия “язык науки”, а также теоретическим проблемам терминоведения.

В ходе анализа были получены данные, дающие возможность выявить, что первые теоретические взгляды о термине в языкознании появились в конце 19 – начале 20 вв. В этом процессе учеными выдвигались различные видения характера научного термина.

Большую научную работу в исследовании проблем языка науки и терминологии внесли учёные М. Шукуров, М. Н. Қосимовой, С. Сулаймонов, Д. Ходжаев, С. Назарзода, М. Х Султон, Д. С. Лотте, Т. Л. Канделаки, А. Д. Хаютин, А. А. Реформацкий. В. М. Лейчик, Г. О. Винокур, Н. К. Кузькин, Б. Н. Головин, В. В. Виноградов, В. П. Даниленко, Р. А. Будагов.

А. М. Тернигорев, Н. А. Баскаков, Ф. П. Сороколетов, А. В. Суперанская и др.

В диссертации было выражено воззрений русских учёных на приподу термина, а также научных дискуссий, позволивший автору данного исследования создать собственное мнение о сущности термина

Представленный краткий исторический обзор показывает, что по сей день не существует приемемого определения понятия термина.

Надо особенно отметить, что в предложениях различных ученых, то определение понятия термина будет выглядеть таким образом: научный термин –это слово или словосочетание, которое в пределах действия определенной науки одновременно с другими языковыми единицами выражает точное понятие, с которыми находится во взаимосвязи, создает целостную терминологическую систему.

В третьем разделе рассматриваются проблемы «**Изучения теории терминологии в таджикском языкознании**». При осуществлении теоретической исследований мы в основном опирались на научную работу таких ученых, как М. Н. Косимовой, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, Д. Ходжаев, Ш. Рустамов, С. Назарзода, М. Х. Султон, В. В. Виноградов, П. Хорн, А. Д. Хаютин, Д. С. Лотте, В. С. Расторгуева, А. А. Реформацкий и др.

В четвёртом разделе данной главы рассматриваются «**Исследование теории термина и терминологии в русском языкознании**», который посвящён определению понятия научный термин, актуальным проблемам современного терминологию, анализу формирования и развития военной терминологии в русском языкознании.

В ходе исследования в данном разделе нами было использованы научную работу ученых-языковедов, таких как В. В. Виноградов, В. С. Расторгуева, И. М. Оранский, Д. С. Лотте, Т. Чхеидзе, Т. Чавчавадзе, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, А. А. Реформацкий, Г. О. Винокур, Т. Л. Канделаки, М. В. Лейчик, Б. Н. Головин, В. П. Даниленко, А. В. Суперанский, А. Д. Хаютин, Н. А. Баскакова, А. М. Тернигорев и др.

Пятый подраздел первой главы диссертации назван «**Изучение теории термина и терминологии в современном таджикском языкознании**», который посвящён актуальным проблемам современного терминологию, а также анализу формирования и развития военной терминологии в таджикском языкознании.

Хотя в советской и зарубежной иранистике имеется ряд научных работ, посвященных отдельным особенностям военной терминологии, выделяющаяся среди всех других терминосистем, толкования военных терминов на основе толковых таджикских и английских словарей остались

вне поля зрения специалистов. Следует отметить также, что историки персидско-таджикского языка не только не анализировали военную терминологию, но и не проводили фундаментального исследования, посвященного этапам эволюции военной терминологии в литературном персидско-таджикском языке в лингвистическом аспекте.

В шестом подразделе первой главы диссертации **“История изучения военной терминологии в таджикском языке”** автор отмечает, что по сообщениям ряда достоверных научно-художественных источников, научный литературный персидско-таджикский язык оформился и завоевал прочную позицию в 9-10 вв.н.э. , и данный период в истории народов Ирана и Средней Азии именуется временем возрождения, становления и расцвета литературного языка, о чем в своих работах упоминали С. Айни, Б. Гафуров, Е. Э. Бертельс, А. Н. Больдырев, С. Нафиси и другие известные ученые.

Седьмой подраздел первой главы диссертации назван **«История изучения военной терминологии в английском языке»**, в нём рассматриваются проблемы систематизации военной терминологии английского языка и первые военные словари.

Вторая глава – «Структурно – семантические интерпретации военной терминологии в толковых словарях таджикского и английского языков» - состоит из девяти разделов и посвящен исследованию основных принципов и способов военной терминологии и терминографии в таджикском и английском языке.

Первый раздел второй главы посвящен пути военной терминологии исследуются основные пути образования военных терминов в таджикском и английском языках.

Второй раздел второй главы посвящается простым словам-терминам в таджикском языке.

Третий раздел второй главы посвящается простым словам-терминам в английском языке.

В четвёртом подразделе исследуются производные слова-термины в таджикском языке: бетир - betir, беяроқ – beyarok, бесипоҳ – besipah, ҳамтир – hamtir, ҳамсипоҳ – hamsipah, ҳамяроқ – hamyaraq.

В пятом подразделе рассматриваются производные слова – термины в английском языке. Анализ показал, что в английском языке в терминологии суффиксы по сравнению с префиксами являются более продуктивными.

В шестом подразделе исследуются сложные термины в таджикском языке: гаронмоя-ответственные за перевозку оружия, говпайкар-богатир, сандоншикан-булава, дарёшинос-опытный босман, зарринагурз-золотая

булава, зарринкамон-золотой лук, зарринкулоҳ-золотой шлем, зарринсипар-золобой щит, набардсавор-воинственные всадники.

В седьмом подразделе рассматриваются сложные термины в английском языке. В английском языке все сложные термины является сложными словами, которые состоят из основного и подчинённого компонентов:

Восьмой подраздел посвящается терминам–словосочетаниям военной среды таджикского языка: лашкари номҷӯй – Lashkar-e nomjuu, лашкари паҳлавон – Lashkar-e pahlavon, лашкари ҷангҷӯй - Lashkar-e jangjuu, лашкари кинахоҳ - Lashkar-e kinakhoh, савори ҷангӣ – savor-e jangi, сипоҳи бузург – sipoh-e buzurg, тири хаданг – tir-e khadang, пайкони алмос - раукан-е алмас, найзаи дароз – nauza-e daroz, найзаи корзор – nauza-e karzar [СТЯ, КСШ].

Девятый раздел посвящается терминам словосочетаниям военной сферы английского языка. Термины-словосочетания в английском языке образуются из именных, глагольных, предложных фраз и словосочетаний. Большую часть терминов-словосочетаний английского языка тоже составляют изафетные именные словосочетания: – ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy – шикасти қатъии душман, military arsenal – тире туфанги ҷангӣ, tombstone of the unknown soldier

– қабри аскари номаълум, no one and nothing is forgotten
 – ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромӯш намешавад.
 – ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment
 – полки абадмонда, the battle field
 – майдони ҳарбу зарб, hand
 – to hand combat – муҳорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers

- поси хотираи шаҳидон, missing
- soldiers – аскарони ғумном, victory day
- рӯзи ғалаба, awardee of the Glary order
- дорандаи ордени “Шараф”, victim of war
- қурбонии ҷанг, the were the first
- онҳо аввалин буданд, undeclared war
- ҷанги эълоншуда, his feat
- қорнамоии вай, commander
- in chief's order
- фармони сарфармондеҳ, captured
- аскарони асиршуда

Третья глава названа “Этимологические интерпретации военных терминов в таджикском и английском языках”, состоит из двух разделов.

3.1. В первый раздел третьей главы рассматриваются этимологический анализ военных терминов в таджикском языке, который состоит из восьми подразделов.

3.1.1. Исконно военные термины в таджикском языке. Анализ показал, что большинство военные термины имеет классический характер: размчо-поле боя, рӯйинтан-военный, найза –капъё, найзавар-воин, ниғаҳбон-постовой, нишона-мишень, пайкон- стрела, пайкони пӯлод-стальная стрела, пайкор-сражение, пайкорчӯ-воинственный, пархош-битва, паҳлавон-богатир, посбон-часовой, разм-сражение, пиёдагон-пехотинцы,

3.1.2. Арабская военная терминология в таджикском языке. Большая часть исследованных терминов образована из арабских заимствований: асир – asir, дарка – darka (зирех), майдон- maudan (дашти чанг), маймона-таумана (рафи рост), майсара – mausara (чап), миғфар – migfar (кулоҳ), саф- saf (рода),сока- saka (найза), ханҷар – khanjar (шамшер), адӯ – adu (душман), ҳарб- harb (чанг), ҳарба –harba (найза) [БАРС; ТСТЯ; СТЯ].

3.1.3. Русско-интернациональные военные термины в таджикском языке. Надо особо отметить, что значительна также доля русских и интернациональных терминов: взвод, отделение, рота, командир, пулемёт, корпус, рядовой, прапорщик [РТС].

3.1.4. Латинская военная терминология в таджикском языке: майор [СИС, стр. 296], генерал [ТСТЯ, 317; СИС, стр. 120], генералиссимус [ТСТЯ, стр. 318; СИС, стр. 120], радиус [ТСТЯ, стр. 143]; СИС, стр. 425], патрон [СИС, стр. 376], капсула [СИС, стр. 219], контр [СИС, стр. 255].

3.1.5. Греческие военные термины в таджиксом языке: полигон [СИС, стр. 397], танкодром [СИС, стр. 425], ракетодром [СИС, стр. 427].

3.1.6. Французские военные термины в таджикском языке: десант [ТСТЯ, стр. 442; СИС, стр. 160], дивизия [ТСТЯ, стр. 442; СИС, стр. 166], армия [СИС, стр. 54], батальон [ТСТЯ, стр. 152; СИС, стр. 75], артиллерия [ТСТЯ, стр. 80; СИС, стр. 55], капитан [ТСТЯ, стр. 594; СИС, стр. 218], лейтенант [ТСТЯ, стр. 719; СИС, стр. 281], сержант [ТСТЯ, стр. 233; СИС, стр. 461], патруль [СИС, стр. 377], карабин [СИС, стр. 220], карабинер [СИС, стр. 220], комендант [СИС, стр. 244], комиссариат [ТСТЯ, стр. 620; СИС, стр. 245], контратака [СИС, стр. 256], панама [СИС, стр. 566].

3.1.7. Английские военные термины в таджикском языке: танк [ТСТЯ, стр. 308; СИС, стр. 498], танкер [ТСТЯ, стр. 309; СИС, стр. 499], танкетка [ТСТЯ, стр. 312; СИС, стр.499], снайпер [СИС, стр. 473].

3.1.8. Немецкие военные термины в таджикском языке: рюкзак [СИС, стр. 450], генералитет [СИС, стр. 120], ракета [СИС, стр. 425], ракетный [СИС, стр. 426], патронаж [СИС, стр. 377].

В вышеуказанном подразделе было выяснено, что военная таджикская терминология происходит из арабского, русско-интернационального, латинского, греческого, английского, французского, немецкого и др. языков.

3.2. Второй раздел третьей главы посвящён этимологическому исследованию военных терминов в английском языке, и состоит из шести подразделов.

3.2.1. Английская военная терминология: снайпер [СИС, стр. 473], снайперист [СИС, стр. 474], снайпера [СИС, стр. 473], снайперскоп [СИС, стр. 474], комендор [СИС, стр. 244], командос [СИС, стр. 249], рейд [СИС, стр. 435], рейдер [СИС, стр. 435].

3.2.2. Латинская военная терминология в английском языке. Необходимо отметить, что немало латинских слов и военных терминов проникло в английский язык через греческий язык: патрон [СИС, стр. 376], майор [СИС, стр. 294], капсула [СИС, стр. 219], конскрипция [СИС, стр. 253], дисциплина [СИС, стр. 362], операция [СИС, стр. 357], позиция [СИС, стр. 306], мундир [СИС, стр. 333].

3.2.3. Греческие военные термины в английском языке: полигон [СИС, стр. 397], танкодром [СИС, стр. 425], ракетодром [СИС, стр. 425], тактика [ТСТЯ, стр. 296; СИС, стр. 496], аэродром [ТСТЯ, стр. 106; СИС, стр. 67], зона [СИС, стр. 68].

3.2.4. Французские военные термины в английском языке. Французские термины, встречающиеся в исследуемой работе были введены косвенно, то есть посредством английского языка: патронаж [СИС, стр. 377], сержант [СИС, стр. 219], контр [СИС, стр. 255], адмирал [СИС, стр. 255], панама [СИС, стр. 366], авиация [СИС, стр. 366], марш [СИС, стр. 303], пост [СИС, стр. 404], лагерь [СИС, стр. 80], фланг [СИС, стр. 544], эшелон [СИС, стр. 610], манёвр [СИС, стр. 299], атака [СИС, стр. 61], партизан [СИС, стр. 373].

3.2.5. Немецкие военные термины в английском языке. Наряду с другими военными терминами немецкие заимствованные термины также наблюдались в английском языке: рюкзак [ТСТЯ, стр. 791; СИС, стр. 450], генералитет [ТСТЯ, стр. 317; СИС, стр. 120], ракета [СИС, стр. 425], ракетный [СИС, стр. 425], патронташ [СИС, стр. 377], солдат [СИС, стр. 473], комендатура [ТСТЯ, стр. 619; СИС, стр. 244], плац [СИС, стр. 392], офицер [ТСТЯ, стр. 94; СИС, стр. 362], фронт [СИС, стр. 554], штаб [СИС, стр. 579], штурм [СИС, стр. 68].

3.2.6. Военные термины из других языков. Было установлено, что наряду с другими перечисленными языками в английском языке наблюдается военная терминология польского (вербова), голландского

(конвой), италянского (контрабанда), испанского (контрабандист) языков. (СИС).

Заключение

В заключении диссертации на основании материалов исследования сформулирован ряд выводов:

1. Установлено, что, несмотря на отдельные работы, посвященные лексикографию военных терминов, в современных условиях сравнительное изучение военных терминов в таджикском и английском языках считается одним из важнейших вопросов военного языка терминологии.

2. В период независимости приобрел особую значимость анализ и обзор отраслевой научной терминологии, в том числе анализа таджикской военной терминологии в сравнении с другими языками.

3. Было определено, что среднеперсидский, согдийский и хорезмийский языки способствовали формированию военных терминов таджикского языка, а латинский, греческий, французский и немецкий языки играют важную роль в развитии терминологии английского языка.

4. Научные термины, терминологические понятия и военная терминология в целом являются зависимыми понятиями и имеют прямую связь с понятиями вооруженных сил, воинских званий, технических средств и военных действий.

5. Из анализа таджикских военных терминов стало ясно, что данный язык достиг больших успехов в выражении понятий различных областей науки в IX-XI веках. То есть процесс формирования, развития и совершенствования военной терминологии начался с составления первых и различных словарей, а масштабы ее использования и дальнейшего развития продолжают и по сей день.

6. Большинство упомянутых терминов в толковых словарях, по структуре, значению и составу соответствуют современным стандартам этих языков и имеют точное значение и соответствуют правилам терминообразования. Кроме того, при грамматическом построении военной терминологии на таджикском и английском языках использованы все основные методы таджикского и английского терминообразования.

7. Составные, сложные термины и военные термины-словосочетания, в сопоставляемых языках образуются разными способами, и в таджикском и английском языках они внесли различный вклад.

8. Префиксы и суффиксы считаются основными и весьма активными элементами в терминообразовании. В построении военных терминов в таджикском (-й, -а, -гар, -гун, -ин, -вар, -зор, -ҳо, -он) и английском языках (-

am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re и дер-, мент-, ион-, тер-, пер-, инг-, ент-, ант-) использовались определённые суффиксы и префиксы некоторые из которых являются продуктивными, некоторые - менее продуктивны, а некоторые - совершенно непродуктивны.

9. Синтаксический и морфологический способы являются одними из самых распространённых способов военного терминообразования. Синтаксическим способом создаются только словосочетания, причем именные словосочетания занимают в их структуре особое место.

10. В ходе исследования мы пришли к выводу, что заимствованные термины возникают в результате научных, культурных, языковых связей и считаются одним из основных способов и средств обогащения словарного запаса таджикского и английского научных языков.

В таджикском и английском языке латинские, греческие, немецкие, французские, голландские, итальянские, испанские заимствованные военные термины широко используются.

11. Точность и ясность исконных терминов таджикского и английского языков ясно показывает, что данные языки, как живые языки, обогатились за счет эффективного использования внутриязыковых возможностей за счет терминов, производных от латинского, греческого, французского и русского языков, а в области науки, в частности, в военной сфере имели широкие возможности для выражения точных и ясных понятий.

12. В таджикском языке классические таджикские военные термины используются относительно широко и составляют 43 процента исследовательских материалов. При этом 5% арабских военных терминов, 12% русско-интернациональных терминов.

13. Английские военные термины, производные от исконно английских слов, встречаются относительно редко. По материалу исследования такие термины составляют 8 процентов примеров.

14. Анализ семантической системы в области военных терминов, обширное изучение законов и правил языка и особенностей развития и совершенствования военных терминов для регулирования и унификации военных терминов в таджикском и английском языках имеет научное и теоретическое значение.

15. Установлено, что роль арабского, русского, латинского, греческого, французского и немецкого языков в развитии и совершенствовании таджикской и английской военной терминологии значительна, а при анализе и рассмотрении этимологии материалов исследования некоторых из этих терминов представлены с четкими доказательствами.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. Практические материалы диссертации содействует при проведении семинарских курсов на филологических и иностранных факультетов при высших учебных заведениях.

2. Разработанные военные терминологии будут в дальнейшем способствовать для составления англо-таджикский и таджикско-английский толковых словарей для военных колледжей и институтов.

3. На базе исследуемых военных материалов составить учебное пособие для высших военных и юридических институтов.

4. Собранные военные термины таджикского и английского языков которые употребляются в греческой и латинской формах из-за отсутствия терминов таджикского языка, создат их таджикскую эквивалент в соответствии со смыслом и содержанием которую способствуют решению актуальных военной терминологии таджикского языка.

Публикация научных работ по теме исследования

а) статьи в журналах, входящих в перечень рецензируемых изданий, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М] Муродова, П.Б. Различия и сходства нарицательных и собственных имен существительных в таджикском и английском языках / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2018. – № 1. – С. 76-80.

[2-М] Муродова, П.Б. Существительное в английском и таджикском языках / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2018. – № 2. – С.97-101.

[3-М] Муродова, П.Б. Некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2018. – №4 – С. 38-42.

[4-М] Муродова, П.Б. Способы аффиксального словообразования и калькирования в таджикском и английском языках / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2018. – №5, – С.85-88.

[5-М] Муродова, П.Б. Суффиксальный способ образования интернациональных слов в таджикском и английском языках / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2018. – № 5. – С.37-40.

[6-М] Муродова, П.Б. Интернациональная лексика как лингвистическое явление / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2020. – №5. – С.128-133.

[7-М] Муродова, П. Б. Аффиксальный способ словообразования в таджикском и английском языках / П. Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2022. – №7. – С.80-87.

б) Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научных изданиях:

[8-М] Муродова, П. Б. Хусусиятҳои умумӣ ва фарққунандаи исми дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Б. Муродова // Материалы научно–практической республиканской конференции “Актуальные проблемы терминологии в разносистемных языках”. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2017. – С.142-145.

[9-М] Муродова, П. Б. Способы аффиксальных словообразований в таджикском и английском языках / П. Б. Муродова // Научные материалы республиканского круглого стола по теме «Актуальные проблемы сравнительного языкознания в таджикском и английском языках» посвящена «Год развития туризма и народное ремесла» – Душанбе: Таджикского национального университета, 2018. – С.141-145.

[10-М] Муродова, П. Б. Интернациональная лексика как лингвистическое явление [Текст] / П. Б. Муродова // Сборник статей научно-теоретической конференции “Современные методы изучения русского языка и литературы в условиях многокультуры”. – Душанбе: ТГИЯ имени С. Улугзода, 2021. – С. 80-85

АННОТАЦИЯ

автореферата диссертации Муродовой Парвины Бободжоновны на тему «Сопоставительный анализ военных терминов в таджикском и английском языках» на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: лексикология, словообразование, военная лексика, основа, корень, аффиксация, суффикс, префикс, заимствование, терминология, калька, словарный состав, ассимиляция

Диссертация посвящена сравнительному анализу словообразования заимствованных военных терминов в таджикском и английском языках с сопоставительной точки зрения. Данная тема впервые исследуется в таджикском языкознании и в ней определяются и обосновываются актуальность и значимость диссертационного исследования, подтверждаются его цели и задачи, излагается научная новизна, теоретическая, научная и практическая значимость исследования, выносятся на защиту положения, утверждается методология, а также указывается структура и объем диссертации. В трех главах диссертации «Теоретические аспекты анализа военных терминов в таджикском и английском языках», «Семантическое толкование военных терминов в таджикском и английском языках» и «Этимологическое толкование в таджикском и английском языках» раскрыта тема и тщательно и всесторонне исследован языковой материал. Изучена заимствованная военная терминология двух изучаемых языков – таджикского и английского и получены соответствующие результаты. В диссертационном исследовании выявлены способы словообразования и специфические закономерности заимствованных военных терминов таджикского и английского языков, проведен комплексный анализ их сочетаемости. В обоих языках заимствованные термины можно разделить на две группы в связи с наличием промежуточных стадий заимствованных терминов между исходным языком и языком-получателем иноязычных элементов: прямых и косвенных. Прямые заимствования на таджикском языке могут считаться заимствованиями из арабского языка. Некоторые заимствования из латинского и греческого языков в таджикском языке являются прямыми или косвенными, полученными посредством русского языка. В таджикском и английском языках термины приводятся методом перевода, транслитерации и транскрипции. Таким образом, были разработаны методы словообразования аффиксов, а также использованы методы сопоставительного анализа при словообразовании терминов в английском и таджикском языках. Исследование синтаксического способа образования заимствованных интернациональных терминов в таджикском и английском языках занимает особое место.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Муродова Парвина Бобочоновна дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ

Калидвожаҳо: лексикология, калимасозӣ, вожа-истилоҳоти ҷарбӣ, лексика, асос, реџа, аффиксатсия, пасванд, пешванд, иқтибос, истилоҳот, тарҷумаи тахтуллафзӣ, таркиби луғавӣ, ассимилятсия

Диссертатсия ба таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози муқоисавӣ бахшида шудааст ва ин мавзӯ нахустин бор дар забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Дар рисолаи илмӣ мубрамаи ва аҳаммияти таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян ва асоснок гардида, мақсад ва вазифаҳои он нишон дода шудааст. Навгонии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ илмӣ ва амалии таҳқиқот манзур гардида, нуктаҳои барои ҳимоя пешниҳодшаванда, тасвиби методология, инчунин, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия дақиқу равшан гардидааст. Дар се боби диссертатсия: “Заминаҳои назариявӣ омӯзиши муқоисавии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”, «Шарҳу тафсири маъноии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ» ва “Шарҳу тавзеҳи этимологии вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” мавзуи таҳқиқ амиқан ва ҳамачониба баррасӣ шудааст. Вожа-истилоҳоти ҷарбии дар ду забони таҳқиқшаванда – тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қароргирифта натиҷаҳои дахлдор бароварда шудаанд. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои калимасозӣ ва қонуниятҳои хоси вожа-истилоҳоти ҷарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор гардида, таҳлили ҳамачонибаи мувофиқат ва амалқарди онҳо дар забони қабулқунанда анҷом дода шудааст. Дар ҳар ду забон истилоҳоти иқтибосиро аз рӯи мавҷудияти марҳалаҳои мобайнии иқтибос миёни забони маъҳаз ва забони қабулқунандаи унсурҳои забони хоричӣ ба ду гурӯҳ ҷудо қардан мумкин аст: бевосита ва бавосита. Иқтибосоти бевоситаро дар забони тоҷикӣ метавон иқтибосоти забони арабӣ ҳисоб намуд. Баъзе иқтибосҳо аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба забони тоҷикӣ иқтибосоти бавосита мебошанд, ки тавассути забони русӣ гирифта шудаанд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳо бо методи тарҷумаи тахтуллафзӣ, транслитератсия ва транскрипсия иқтибос шудаанд. Ҳамин тавр, усулҳои калимасозии аффиксӣ қарқард гардида, методҳои таҳлили муқоисавӣ дар калимасозии вожа-истилоҳоти ҷарбии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода шудаанд. Таҳқиқот оид ба усули синтаксисии ташаққули вожа-истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз мақоми вижа бархӯрдор аст.

ANNOTATION

abstract of the dissertation of Murodova Parvina Bobojonovna on the topic "Comparative analysis of military terms in Tajik and English languages" for the degree of Candidate of Philological Sciences in the specialty 02/10/20 – Comparative historical, typological and comparative linguistics

***Keywords:** lexicology, word formation, international vocabulary, base, root, affixation, suffix, prefix, borrowing, terminology, tracing paper, vocabulary, assimilation*

The dissertation is devoted to the comparative analysis of the word formation of borrowed military terms in the Tajik and English languages from a comparative point of view. This topic is being studied for the first time in Tajik linguistics and it defines and substantiates the relevance and significance of the dissertation research, confirms its goals and objectives, outlines the scientific novelty, theoretical, scientific and practical significance of the research, defends the position, approves the methodology, and indicates the structure and scope of the dissertation. In three chapters of the dissertation "Theoretical aspects of the analysis of military terms in Tajik and English", "Semantic interpretation of military terms in Tajik and English" and "Etymological interpretation in Tajik and English", the topic is disclosed and the linguistic material is thoroughly and comprehensively studied. The borrowed military terminology of the two studied languages – Tajik and English - was studied and the corresponding results were obtained. In the dissertation research, the methods of word formation and specific patterns of borrowed military terms of the Tajik and English languages were identified, and a comprehensive analysis of their compatibility was carried out. In both languages, borrowed terms can be divided into two groups due to the presence of intermediate stages of borrowed terms between the source language and the recipient language of foreign language elements: direct and indirect. Direct borrowings in Tajik can be considered borrowings from the Arabic language. Some borrowings from Latin and Greek in Tajik are direct or indirect, obtained through the Russian language. In Tajik and English, the terms are given by the method of translation, transliteration and transcription. Thus, methods of word formation of affixes were developed, and methods of comparative analysis were used in the word formation of terms in English and Tajik languages. The study of the syntactic method of formation of borrowed international terms in the Tajik and English languages occupies a special place.